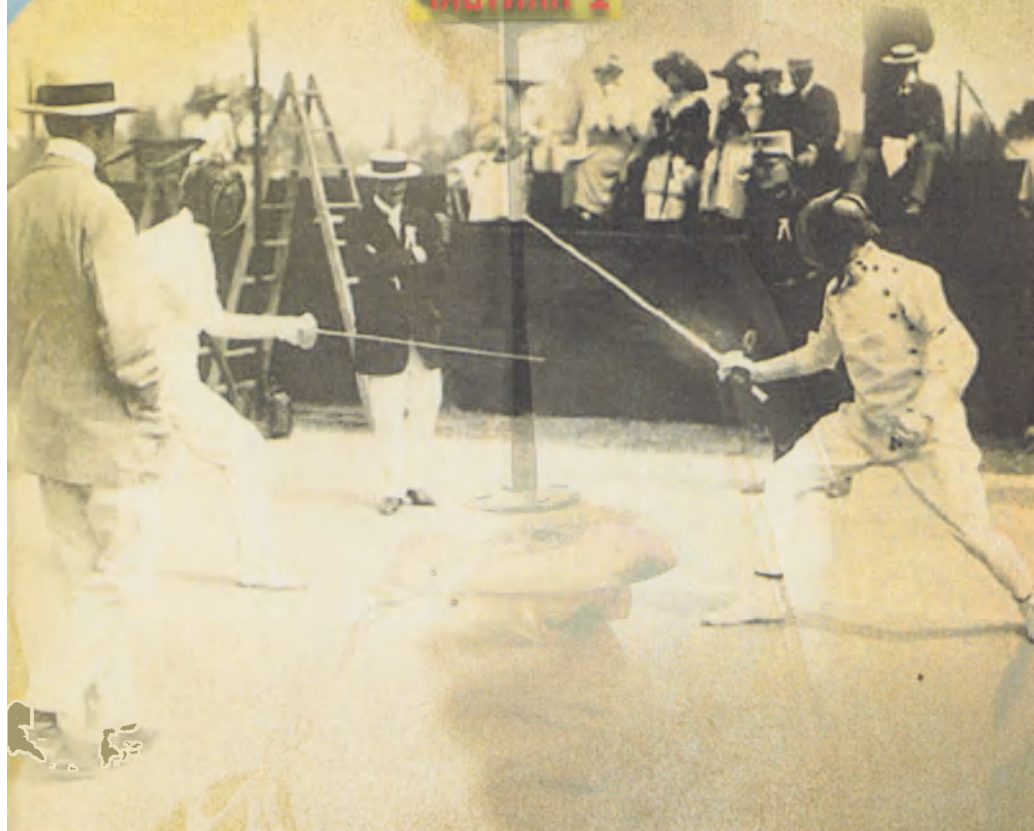

В. Бусол, О. Дьоміна

ФЕХТУВАННЯ В УКРАЇНІ:

ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ
ЧАСТИНА I

В. Бусол, О. Дьоміна

**ФЕХТУВАННЯ В УКРАЇНІ:
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН**

Частина I

Київ
2013

ББК 75.716
УДК 796.86 (477.83/86)

Бусол В., Дьоміна О.

Фехтування в Україні: історія та сучасний стан. Навч. посіб.

У навчальному посібнику розглянуті історичні передумови виникнення фехтування та його розвиток як олімпійського виду спорту. Авторами зібрано та систематизовано маловідомі факти з історії фехтування на території сучасної України. Пропонується спортсменам, тренерам, студентам та викладачам фізкультурних навчальних закладів і усім, хто цікавиться історією українського спорту.

Рекомендовано до друку Федерацією фехтування України якості навчального посібника для учнів спортивних шкіл та студентів навчальних закладів фізкультурного профілю.

Зміст

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ФЕХТУВАННЯ ЯК БОЙОВЕ МИСТЕЦТВО	6
1.1. Холодна зброя та бойова культура давнього населення України	6
1.2. Мистецтво володіння холодною зброєю у середньовічній Україні	12
1.2.1. Озброєння та вишкіл дружинників Княжої доби.....	12
1.2.2. Клинкова зброя в козацькому війську	15
1.3. Фехтування як військово–прикладна дисципліна в регулярних військах ...	18
РОЗДІЛ 2. ВИНИКНЕННЯ СПОРТИВНОГО ФЕХТУВАННЯ (СЕРЕДИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)	21
2.1. Від військово–прикладної дисципліни до засобу фізичного виховання.....	21
2.2. Фехтування у гімнастичних товариствах, фізкультурно–спортивних організаціях, клубах	23
2.3. Становлення фехтування як виду спорту	30
РОЗДІЛ 3. ФЕХТУВАННЯ В УКРАЇНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД ТА ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ	40
3.1. Розвиток фехтування в Західній Україні (1920–1939 рр.)	40
3.1.1. Фехтування в польських спортивних товариствах	40
3.1.2. Фехтування в українській тіловиховних організаціях	47
3.2. Фехтування в УРСР (1922–1952 рр.).....	49
3.2.1. Боротьба за визнання та утвердження фехтування як виду спорту... 49	
3.2.2. Розвиток фехтування у перші повоєнні роки та вихід на міжнародну спортивну арену	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	60

ВСТУП

Фехтування – один з найдавніших видів фізичних вправ, тісно пов'язаних з боротьбою людини за своє існування. В даний час це популярний та видовищний вид спорту, суть якого складають двоєбі на одному з видів клинкової спортивної зброї: рапірах, шпагах, шаблях.

Спортивне фехтування в Україні пройшло складний шлях становлення впродовж багатьох віків. Однак досі не існує джерел, де б достатньо повно була висвітлена історія виникнення та розвитку фехтування в Україні. Вітчизняні фахівці, учні спортивних шкіл та студенти спеціалізованих навчальних закладів користуються навчальною літературою радянських часів, де історія українського фехтування представлена лише епізодично (Аркадьєв В., 1959; Булочко К., 1967; Голяницький А, 1978; Корольова А., 1990). Окремі відомості, які стосуються розвитку бойового і спортивного фехтування в Україні подаються у невеликій кількості наукових статей, енциклопедичній та довідковій літературі (Азарченков П., 2004, Кисельов А., 2009; Шуберт В., 2011). На сьогоднішній день не існує жодного видання, де б системно були викладені достовірні факти з історії українського фехтування, отримані за результатами науково-пошукової роботи.

Даний навчальний посібник підготовлений на основі аналізу значної кількості літературних джерел та документальних матеріалів, серед яких і такі, що досі були невідомі широкому колу любителів фехтування та фахівців.

Пошук та аналіз історичних даних проводився з використанням фондів Інституту Українознавства, бібліотеки Львівського державного університету фізичної культури, бібліотеки Національного університету фізичного виховання і спорту України, Львівської обласної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка, Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

Для пошуку та накопичення фактичного матеріалу була опрацьована джерельна база, яку можна умовно поділити на наступні групи:

1. Наукові монографії та навчальні посібники, присвячені питанням суспільно-політичної історії України та окремих її періодів, історії окремих українських територій.

2. Наукові праці, статті, монографії присвячені військовій історії українських земель та народів, які населяли територію України у різні історичні періоди.

3. Монографії та наукові статті з питань зброєзнавства, зокрема еволюції різних типів клинкової зброї, що були розповсюджені на території України у певні історичні періоди.

4. Навчальні посібники, монографії, наукові статті та їх електронні версії, розміщені у мережі Інтернет, енциклопедичні та довідкові видання, у яких розглядаються питання історії фізичного виховання і спорту в СРСР, зарубіжних країнах, в Україні за роки незалежності.

5. Наукові монографії, навчально-методична, довідкова та популярна література з фехтування, де, серед інших, були розділи з історії розвитку фехтування в СРСР та зарубіжних країнах.

6. Навчально-методична література, монографії, статті та їх електронні версії, розміщені у мережі Інтернет, присвячені безпосередньо історії військово-прикладного та спортивного фехтування у зарубіжних країнах, Польщі, колишньому СРСР та у окремих регіонах України.

7. Навчальні посібники з фехтування минулих років, які дали можливість вивчати особливості методики навчання, техніки і тактики фехтування, зміст організаційні форми підготовки фехтувальників у різні історичні періоди.

8. Мемуари та спогади відомих українських фехтувальників, тренерів та спортивних функціонерів.

9. Публікації у спеціальних спортивних часописах, спортивні сторінки у загальнонаціональних виданнях, публікації в Інтернет-виданнях, присвячені українському фехтуванню та такі, де фехтування згадується епізодично. Було віднайдено і введено у науковий обіг значну кількість фактів, невідомих широкому колу фахівців. Певна частина публікацій з історії становлення і розвитку фехтування у Закарпатті України до 1939 року була видана польською мовою і переклад цитованих джерел був виконаний нами самостійно.

10. Організаційно-методичні документи (навчальні програми; методичні розробки; тощо). Дана група літературних джерел та документальних матеріалів, досліджувалось з метою вивчення особливостей формування програмно-формативних основ розвитку фехтування в Україні.

11. Офіційні та архівні документи. Аналізувалися річні звіти обласних спортивних комітетів, річні звіти Комітету з питань фізичної культури і спорту УРСР, інформаційні листи, довідкові матеріали та протоколи змагань з фехтування.

РОЗДІЛ 1. ФЕХТУВАННЯ ЯК БОЙОВЕ МИСТЕЦТВО

1.1. ХОЛОДНА ЗБРОЯ ТА БОЙОВА КУЛЬТУРА ДАВНЬОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Землі сучасної України, багаті дичиною, ріками та родючими ґрунтами були заселені людьми ще у кам'яному віці. Як і усі племена, що перебували на стадії первіснообщинного ладу, найдавніші мешканці України використовували у військових сутичках зброю з дерева, кістки, кременю.

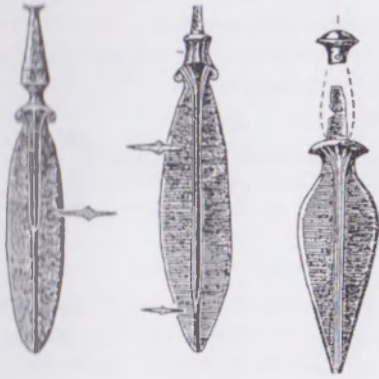
У IV–III тисячолітті до н. е. на території України починається епоха металів. Наприклад, серед пам'ятників найвідомішої Трипільської землеробської культури археологи віднайшли мідні кинджали.

Пізніше, в період бронзи степовий південь України стає місцем міграцій індоарійських, протоіранських та протофракійських племен. Вони постійно вступають у військові конфлікти і тому неодмінним атрибутом чоловіків стає зброя.

Особливо цікавою є Сабатинівська археологічна культура, представники якої проживали у степах від Дніпра до Дунаю. Сабатинівці мали грізне для того часу військо. Їх кинджали стають усе більш довгими і трансформуються у мечі. Також ці воїни мали круглі дерев'яні щити і у бою утворювали зімкнутий стрій, який дещо нагадував грецьку фалангу.

Існує дискусійна гіпотеза про те, що сабатинівські племена брали участь у знаменитому нашесті „народів моря”, яке призвело до ослаблення Єгипту, держави хеттів та Мікен. Так, на багатьох малюнках, що зображують воїнів „народів моря” можна побачити бородатих людей, які озброєні особливими мечами з широким лезом, характерних саме для сабатинівської культури південного заходу України. Подібні мечі також знаходили при розкопках легендарної Трої.

Найдавніший меч, знайдений археологами на території України у могильнику поблизу села Борисівка Татарбунарського району Одеської області, належить саме Сабатинівській культурі і датується приблизно XVII–XII ст. до н. е. Ці зразки клинкової зброї відрізняються короткими двосічними листоподібними клинками з бронзи та руків'ями з дерев'яних та бронзових частин, що завершуються маленькими грибоподібними навершнями. Довжина цих мечів коливається від 35 до 45 см. Також ці мечі відрізняються значною шириною середньої частини клинка. Отже, за своєю формою та характеристиками мечі північно-причорноморських племен періоду пізньої бронзи представлені археологічними культурами Ноа та сабатинівською, дуже близькі до форм та характеристик давньогрецьких мечів ксифосів та ранніх римських гладіусів. За аналогією з ними, північнопричорноморські сабатинівські мечі використовувалися лише пішими воїнами у ближньому бою.

Мечі сабатинівської культури

*Сабатинівський воїн.
Реконструкція В. Клочко.*

На рубежі II та I тисячоліття у степах України з'явилися кочові племена, яких греки називали кіммерійцями. Вони добре їздили верхи і стали чи не найпершими у світі воїнами-кіннотниками. У середовищі цих природжених вершників стали формуватися види озброєння та бойові прийоми, розраховані саме на кінний бій, причому на повному скаку, маючи перевагу не лише у висоті, але й у використанні швидкості і сили тварини.

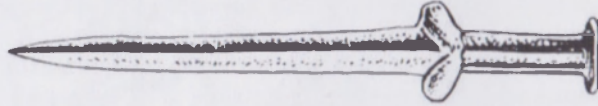

*Зображення кіммерійців на давньогрецькому саркофазі
Добре помітні довгі мечі вершників*

Головною наступальною зброєю кіммерійців був лук, однак, у ближньому бою вони використовували довгі залізні мечі, чудової, як на ті часи якості.

У VII ст. до н. е. у Північне Причорномор'я увірвалися легендарні скіфи. Найважливіше місце у давньогрецьких творах, присвячених скіфам відводиться описам воєн, набігів та битв. Археологічні матеріали підтверджують відомості про войовничість скіфів масою знайденої у курганах зброї.

Скіфський акінак

Меч-акінак обов'язково присутній у похованнях скіфської знаті, але його рідко можна знайти у могилах простих воїнів. Тобто меч уже в ті часи стає не лише бойовою зброєю, але і символом знатності та високого соціального статусу. До того ж меч у скіфів мав і сакральне значення, оскільки, за свідченням Геродота, саме він був втіленням скіфського бога Ареса і перед цим символом приносилися людські жертви.

Довжина акінаків складала 50–60 см. Дуже рідко зустрічаються екземпляри до 80 см. Форма клинка витягнуто-трикутна, але у найдавніших акінаків леза у верхній частині паралельні. Вздовж клинка посередині йде потовщення або ребро. Усі мечі мають масивний ефес з серцеподібним перехрестям. Навршя у більш давніх мечів являло собою короткий брусок або півмісяць. У багатих похованнях військової знаті знаходять мечі з піхвами та ефесом, прикрашеними золотом, або навіть філігранно виконаними зображеннями у традиційному скіфському „звіриному стилі”. Акінаки були в більшій мірі колючою зброєю, ніж рублячою. Із – за своєї малої довжини вони були незручними у кінному бою. Їх використовували воїни, що спішилися, або втратили коня.

Скіфський воїн.

Реконструкція Д. Шевчука

Майже п'ять віків скіфи були непереможною силою у причорноморських степах. Але у IV ст. до н. е. вони не змогли подолати македонську фалангу, а у III ст. до н. е. їх переміг інший кочовий народ – сармати. Так само, як і скіфи, сармати були кінними кочовиками і їхнє військо являло собою поголовне ополчення усього повстанного населення. Більше того, участь у боях беруть навіть сарматські жінки. Діонісдорський письменник Псевдо-Геродот писав: „Їх жінки їздять верхи, стріляють з луків і воюють з ворогами допоки не вб'ють трьох ворогів і не виходять за межі, допоки не виконають це жертвоприношення. Знайшовши собі чоловіка, вони перестають їздити верхи, допоки не з'явиться необхідність у загальному поході”. Можна було б віднести до цих розповідей з недовірою і віднести подібні вислови на рахунок поетичної фантазії давніх греків, але археологи підтверджують факт існування степових воїтельок. Приблизно 20 % сарматських жіночих поховань містять зброю: кинджали, мечі, стріли, кінську зброю.

У більш пізній період, з I ст. до н. е., у сарматів почала формуватися дружина важко озброєних знатних вершників – катафракта. Катафрактарії носили у бою дорогий та важкий металевий обладунок, який закривав усе тіло, їздили на спеціально виведених високих, сильних та витривалих конях, що теж були вкриті металеву бронєю. Важка кіннота катафрактаріїв майже не боялася стріл і їхньою тактикою стала могутня лобова атака. Для такого бою сармати стали використовувати довгий залізний двосічний меч, який був добре пристосованим для виконання рублячих ударів з коня. Довжина цих мечів складає від

70 до 120 см., леза мечів майже паралельні і лише у останній третині клинка помітно звужуються. Катафрактарії тримали у бою свої довгі мечі однією рукою біля з'єднання держака та клинка. Але, за свідченням давньоримського автора творів на військову тематику Публія Корнелія Тацита, інколи сарматські воїни брали меч в обидві руки для нанесення особливо сильного удару.

*Важкоозброєний сарматський воїн I ст до н. е.
Реконструкція А. Хазанова*

У військовій справі жителів грецьких колоній у Північному Причорномор'ї – Ольвії, Херсонесу, Пантікапеї змогли своєрідно поєднатися фехтувальні традиції античного греко-римського світу та оточуючих степових народів. Серед озброєння воїнів грецьких полісів на території Півдня України можна віднайти еллінські копіси та махайри, скіфські та перські акінаки, римські гладіуси, довгі мечі сарматських вершників. На території стародавнього Херсонесу українські археологи віднайшли зображення гладіаторів і зробили висновок, що у міському амфітеатрі деякий час відбувалися поєдинки, які вимагали від бійців відмінного мистецтва володіння холодною зброєю.

Прийоми володіння холодною зброєю народів, що у давнину населяли територію України, вплинули на розвиток фехтування у Римській імперії, а відтак і в Європі. Під впливом воєн з сарматами у римській армії зросла кількість кінноти, а короткий меч гладіус витіснила довга спата. Римляни також приймали на службу загони сарматських кіннотників, які потім воювали у різних провінціях Римської імперії. Меч вершника, запозичений римлянами у степових народів, у пізніші віки трансформувався у лицарський меч, шпагу, палаш.

У IV – V ст. н.е. на військову справу давнього населення України вплинула бойова культура войовничого германського племені готів. Пам'яткою готського

люди на мистецтво бойового фехтування стало запозичення ранніми слов'янами слова „меч”, що походить від готського „mekeis”.

З V по VII ст. на території України панував племінний союз слов'янських племен антів. Анти здобули славу своїми походами на Візантію, які велись спільно з іншими слов'янськими народами. Проіснувавши три століття держава антів впала під наступом аварів, а пізніше потрапила під владу Хазарського каганату.

Поневолення слов'ян та Київської держави хазарами тривало недовго. Важливим фактом того історичного періоду є переказ з літопису „Повість времінних літ” про те, що поляни після поневолення данину платили хозарам не шкірами, як інші племена, а мечами. Хозарські старшини отримавши таку данину неспокоїлись: "Недобра се данина, княже. Ми здобули її односічним оружжям, себто шаблями, а в сих оружжя двосічне, себто мечі. Сі будуть брати данину і з нас і з інших земель".

1.2. МИСТЕЦТВО ВОЛОДІННЯ ХОЛОДНОЮ ЗБРОЄЮ У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ УКРАЇНІ

1.2.1. ОЗБРОЄННЯ ТА ВИШКІЛ ДРУЖИННИКІВ КНЯЖОЇ ДОБИ

На бойову культуру Київської Русі IX–X ст. значний вплив справили скандинавські варягі, що незадовго перед тим отримали ряд військових перемог в Європі та довгий час служили в якості найманої дружини у князів з роду Рюриковичів. Серед різних видів зброї, яка мала розповсюдження у Київській Русі, особливе місце займає довгоклинкова зброя і, зокрема, прямий широкий каролінгський меч. З IX по XIII ст. на землях Київської Русі були розповсюджені мечі того ж самого типу, що й у всій Європі. Унікальним вважається меч першої половини XI ст., знайдений наприкінці XIX ст. у містечку Фоцеватій, поблизу Миргорода. На його клинку був виявлений кириличний напис „Людотковаль”, що беззаперечно підтверджує засвоєння майстрами Київської Русі складнотехнологічного виробництва клинкової зброї

Мечі X–XI ст.

Саме меч найчастіше згадується у фольклорних джерелах: казках, билинах і піснях. Меч розуміється не лише як знаряддя ведення бою, але і як символ належності до лицарського стану, сакральна річ, втілення воїнської честі та відваги. Однією з причин такого шанобливого ставлення до меча було те, що засто-

обувати його могли лише дуже сміливі фізично сильні та добре треновані воїни. А вже меч не можна було використати на дальній дистанції. Для того, щоб урадити суперника мечем, потрібно було підійти до нього впритул, ризикуючи при цьому власним життям. Ще однією причиною особливого відношення до меча була його висока вартість, а відтак, і престижність. Мечем могли володіти лише представники тогочасної військової еліти Київської Русі: князі, бояри, воїни княжої дружини.

При навчанні фехтуванню часто використовувались вправи з палицями або дерев'яними мечами. Це дозволяло відносно безпечно відпрацьовувати певні елементи бойової техніки та впроваджувати у навчання змагальні методи, наближені до умов реального бою.

У середовищі дружинників в якості вчителя періодко виступав батько, або інші її старших родичів. У родинах князів та боярської верхівки найчастіше вчителі та учні вчили володіти зброєю спеціально запрошені вчителі. В історії збереглися імена кількох наставників давньоруських князів. Скандинавський воїн Асмуд був наставником князя Святослава, сина князя Ігоря та княгині Ольги, а боярин Ставк навчав юного Володимира Мономаха. Наставник вважався для учнів найближчою людиною після рідних батьків.

Для удосконалення навичок володіння мечем слугували змагання між воїнами. Є відомості про те, що у Київській Русі відбувалися військові змагання, подібні до лицарських турнірів, що побутували у Західній Європі. Так у 1150 році у Києві під час святкування перемоги князя Ізяслава проводились кінні змагальні бої за участь угрів. У XIII ст. князь Василько, брат галицького князя Данила, брав участь у змагальному поєдинку з угорським боярином: „добув меча свого на слугу переможено, а той ухопив щит, іграючи”. Україна через свою військову силу мала славу у північній Європі. Княжий двір у Києві відвідували найславніші західні лицарі. Північні зв'язки з Західною Європою спричинили до того, що організація та озброєння кінних дружин і західних лицарів мали багато спільного.

Після початку X ст. серед озброєння давньоруських дружинників з'являється і новий вид довгоклинкової зброї – шабля. Шаблі були запозичені русичами від східних народів, передовсім від степових кочовиків. Головною технічною відмінністю і певною перевагою шаблі була зручність у користуванні нею для воїни легкої кінноти. Завдяки вигину клинка шабля мала таку ж довжину ріжучої поверхні, як і меч, але часто була коротшою та легшою. Однак, вона була поширена лише у областях що межували зі степом, а на північно-західних територіях Київської Русі пріоритет, як і раніше, віддавався прямому мечу.

У XIII ст. на ослаблену князівськими чварами Київську Русь напала монголо-татарська орда. У 1240 році вони штурмом взяли та зруйнували Київ. Галицький князь Данило Романович, починаючи підготовку до збройної боротьби з монголами навчав своє військо татарським військовим прийомом та хитроходам. У війську Данила функціонували спеціальні загони легкої кінноти, озброєні як монгольськими зразками. Також за часів Данила у Галицько-Волинському князівстві були сформовані загони лицарської кінноти, які досить

успішно боролися з монголами. Як наслідок цих нововведень, військо князя Данила отримало ряд перемог над загонами ординців. Відома також перемога війська Данила над німецькими лицарями, що почали просуватися у Східну Європу. Ще протягом майже століття у Галицько–Волинському князівстві зберігалися військові традиції Русі часів Княжої доби.

У 1340 році Західна Україна потрапляє під владу польської корони. З цього часу на її землях починає панувати лицарська система ведення бою, що була поширена в той час по всій Західній Європі. Мешканцям Львова, членам ремісничих цехів не раз доводилося брати участь у захисті міста під час облог і тому вони мали значний досвід у володінні холодною зброєю. У 1410 році Львівський полк в складі польського війська брав участь у Грюнвальдській битві, де було вщент розбито воїнство грізного Тевтонського Ордену.

Найголовнішим центром виготовлення клинкової зброї в Україні був цех мечників у Львові. Він був заснований на початку XV ст. і його членами були багато майстрів, що приїздили із різних країн та приносили із собою секрети майстерності та особливості конструкції клинкової зброї різних країн.

1.2.2. КЛИНКОВА ЗБРОЯ В КОЗАЦЬКОМУ ВІЙСЬКУ

У Козацьку добу сформувалась самобутня система військово-фізичної підготовки ланарів козаків, важливе місце в якій займає мистецтво володіння холодною зброєю. Культ меча, який існував на Київській Русі, поступово втрачає своє значення і в козацьку добу цілком витісняється шаблею – улюбленою зброєю тих часів. Козацька шабля часто згадується в українському фольклорі, піснях та думах. Її називали „шаблею-сестрицею, ненькою рідненькою, панночкою молодешкою”. Шабля входила до розряду почесної зброї. Козаки вважали її „чесною зброєю” і використовувати її годилося лише у бою із гідним супротивником. Козак тримав свою шаблю у великій чистоті, прикрашав дорогим камінням і оспівував у піснях.

Львівські городяни в часи середньовіччя мали право носити зброю і багато хто з них майстерно володів нею. Іноземні купці, що приїздили у Львів з усіх країн Європи, принесли у місто звичай дуельних поєдинків. Занепокоєний кількістю жертв дуелей, магістрат видав закон, згідно з яким винні у вбивстві супротивника на дуелі засуджувалися до страти. Але і ці жорстокі міри не могли зупинити гарячі голови. Дуелі на шаблях відбувалися у Львові подекуди наприкінці на початку ХХ ст.

Шаблі у козаків, так само як шпага у країнах Західної Європи, була ознакою належності до лицарського суспільного стану, атрибутом вільної та незалежної людини. На Україні у XV–XVI ст. побутували шаблі різного походження, найчастіше східного – турецькі, перські, татарські. Під впливом сходу також сформувалася польсько-угорський тип шаблі із напівзакритою або закритою гардою. Іноді лужоку гарду замінював ланцюжок. Шабля була досить дорогим предметом озброєння. Ними були завжди озброєнні представники заможної української шляхти та розетрові козаки, але для незаможних козаків дістати такий елітарний вид зброї, як шабля можна було лише захопивши її у бою як трофей.

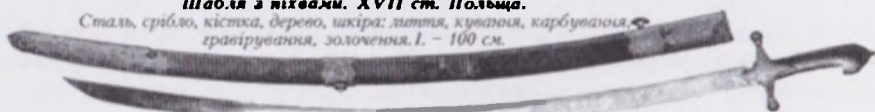
Існують свідчення, що вперше козаків озброїв східними шаблями черкаський памісник Остафій Дашкевич, який у боротьбі з кримськими татарами добре вивчив їх мову, звичай та військові хитрощі. Інколи він навіть переодягався на татарина і довго перебував у татарському таборі, особисто проводячи розвідувальні дії. Козацькі ватажки Богдан Хмельницький, Іван Богун, Максим Кривоніс також були, за свідченнями їхніх сучасників, відмінними фехтувальниками на шаблях.

У умовах постійних військових дій, повстань і набігів козаки вимушені були приділяти надзвичайну увагу навчання фехтуванню, як одному із засобів військово-фізичної підготовки. Розвитку вміння володіти холодною клинковою зброєю сприяло існування так званої „школи джур”, коли старший досвідчений козак поступово передавав свої вміння молодому слугі чи зброєносцю. Велику роль у навчанні фехтуванню на шаблях відіграла січова школа, де поруч із вправами для оволодіння вогнепальною зброєю, верхової їзди, уміння правити конем обов'язково вчили володіти шаблею.

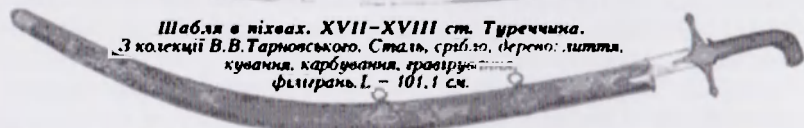

Шабля з піхвами. XVII ст. Польща.

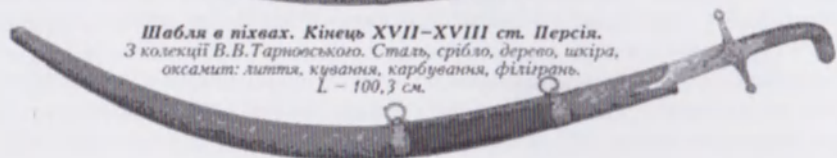
Сталь, срібло, кістка, дерево, шкіра; лиття, кування, карбування, гравірування, золочення. L - 100 см.

Шабля в піхвах. XVII-XVIII ст. Туреччина.
З колекції В.В.Тарновського. Сталь, срібло, дерево; лиття, кування, карбування, гравірування, філігрань. L - 101,1 см.

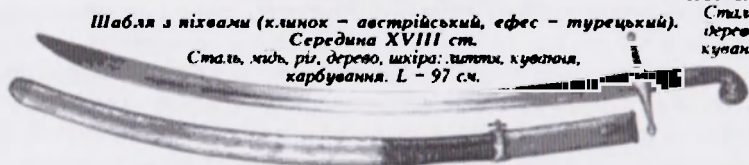
Шабля в піхвах. Кінець XVII-XVIII ст. Персія.
З колекції В.В.Тарновського. Сталь, срібло, дерево, шкіра, оксамит; лиття, кування, карбування, філігрань. L - 100,3 см.

Шабля в піхвах. Кінець XVII-XVIII ст. Польща.
Сталь, латунь, дерево, шкіра; лиття, кування, карбування, гравірування, золочення. L - 100,8 см.

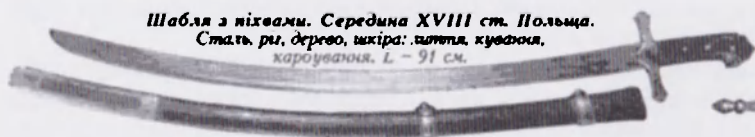
Шабля з піхвами (клиннок - австрійський, ефес - турецький). Середина XVIII ст.
Сталь, мідь, ри, дерево, шкіра; лиття, кування, карбування. L - 97 см.

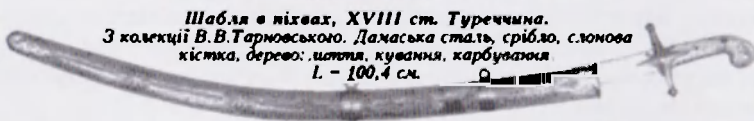
Шабля в піхвах (фрагм.). XVIII ст. Річ Посполита. (Україна).

Сталь, срібло, кістка, дерево, шкіра; лиття, кування, карбування. L - 98 см.

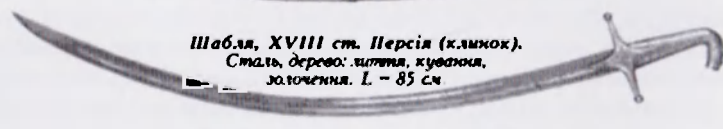
Шабля з піхвами. Середина XVIII ст. Польща.
Сталь, ри, дерево, шкіра; лиття, кування, карбування. L - 91 см.

Шабля в піхвах, XVIII ст. Туреччина.
З колекції В.В.Тарновського. Дамаська сталь, срібло, слонова кістка, дерево; лиття, кування, карбування. L - 100,4 см.

Шабля, XVIII ст. Персія (клиннок).
Сталь, дерево; лиття, кування, золочення. L - 85 см.

На розвиток мистецтва фехтування в Україні вплинув і обмін бойовим досвідом, традиціями, ефективними прийомами з арміями Європи. Велика кількість представників шляхти і козацької старшини отримували освіту у Німеччині, Франції та Італії і ознайомлювалися там із передовими європейськими школами фехтування. Також українські козаки нерідко вербувалися на військову службу в армії Австрії, Швеції, Франції. Такі військові контакти сприяли укріпленню в Україні найефективніших елементів і прийомів фехтування і зі Сходу, і з Заходу.

Як свідчить А. Ф. Кашенко у своїй книзі „Оповідання про славне Військо Запорізьке низове“, козаки часто виїздили за січові окопи на герць, тобто поєдинок. Найбільш охочими до герців була молодь. „Інколи вони починали один одного рубати шаблями до першої крові. Дивитися на герці виходили з Січі мало по вітатися козаки і як тільки побачать було у одного з тих, що билися на герці, кров, то одразу тих бійців розводили, щоб часом у запалі вони один одного не повбивали“.

1.3. ФЕХТУВАННЯ ЯК ВІЙСЬКОВО – ПРИКЛАДНА ДИСЦИПЛІНА В РЕГУЛЯРНИХ ВІЙСЬКАХ

У 1775 році Україна повністю втрачає свою державність, знищується Запорізька Січ. Більшість українських земель попала під владу Росії, а Галичина, Буковина і Закарпаття увійшли до складу багатонаціональної Австрійської імперії. Фехтування, як бойове мистецтво продовжило свій розвиток в Україні у піхотних та кавалерійських полках, які були сформовані замість козацьких полків. Так, замість слобідських козацьких полків у 1765 році були сформовані Харківський, Ізюмський, Сумський, Охтирський та Острогозький гусарській полки.

У піхотних полках усіх європейських армій, а серед них і у тих, які дислокувалися на території України, починаючи з XVIII ст. надзвичайна увага приділялася навчанню фехтуванню на багнетах. Цей розділ бойової підготовки тривалий час був одним з основних напрямів військово-фізичної підготовки армійських контингентів, а потім довгий час був визнаною спортивною дисципліною.

Холодна зброя кінця XVIII ст. – XIX ст. у Європі та в Україні представлена різними зразками багнетів у піхотних полках, деревкової та клинкової зброї у кінноті. Із довгоклинкової зброї великого поширення набули шаблі у легкій кавалерії та кінній артилерії, палаші у важкій кавалерії, шпаги у офіцерів піхоти і пішої артилерії, чиновників як парадна та дуельна зброя.

Шабля, що перебувала на озброєнні у частинах легкої кінноти російської армії, у тому числі і у тих, що дислокувались на території України, мала довжину біля 1 м. Кривизна клинка становила в середньому 65 мм. Ефес утворювали держак оплетений дротом та гарда з перехрестям та однією дужкою. Важливою конструкційною деталлю кавалерійської шаблі XIX ст. був шкіряний темляк – петля, яка надягалася на зап'ясток і перешкоджала втраті зброї у бою під час управління конем, або стрільби. Біля вістря клинок загострювався з обох сторін, що робило можливим використання шаблі в якості як рублячої, так і колючої зброї.

З 1881 року усі взірці довгоклинкової зброї у регулярній кінноті, кінній артилерії, кінних сгерів та розвідників були замінені драгунською шашкою, розробленою генерал-лейтенантом А. П. Горловим. Шашки цього взірця використовувалися і після 1917 року, були прийняті на озброєння Червоною армією.

З кінця XVIII ст. і до середини XX ст. у регулярних арміях Росії, Польщі, Австро-Угорщини першочергову увагу приділяли щоденним військовим навчанням. Солдат навчали стрільбі, стройовим вправам, володінню холодною зброєю у пішому або у кінному строю. Так, російський полководець О. В. Суворов писав: „Кавалерійська зброя – шабля. Кожен кіннотник повинен навчитися при швидкому галопі сильно рубати. Піхотний вогонь починає перемогу, шабля та піка – довершують”.

У офіційних військових статутах другої половини XVIII ст. – першої половини XX ст. виданих державними військовими відомствами, наводяться прийоми бою на клинковій зброї, якими неодмінно повинен був оволодіти кожен сол-

Для Солдатами вивчалися відносно прості фехтувальні прийоми та поєднання прийомів, причому спочатку вони повинні були засвоїти фехтувальні прийоми рубки, а пізніше удосконалювати їх верхи на конях спершу на місці, а пізніше – під час руху швидким аллюром.

Основною організаційною формою навчання військових володінню холодною зброєю були регулярні військові навчання, що проводилися під керівництвом офіцерів та унтер-офіцерів. У заняттях з рядовими використовувався переважно фронтальний метод, коли великі групи військових виконували певні прийоми під команду.

Для перевірки стану підготовленості військовослужбовців проводилися регулярні військові огляди, під час яких з середини XIX ст. почали проводитися змагання на призи з фехтування та рубки. Військові змагання спеціально організовувалися, мали призначених суддів і чітко окреслені правила. Поступово відбувалося перетворення військових оглядів із змагальними випробуваннями між коноспасованими на спортивні чемпіонати. Таким чином, змагальний метод змагань використовували для стимуляції військовослужбовців до підвищення бойової підготовленості, поступово перетворював військово-прикладне фехтування на вид спорту. І оскільки у російському та австро-угорському війську службу проходили вихідці з українських земель, то розвиток військово-прикладного та спортивного фехтування в цих державах є частиною історії розвитку фехтування в Україні.

Із появою викладачів фехтування працювало багато іноземних фехтмейстерів, завдяки чому забезпечувався зв'язок з європейськими традиціями фехтування, передавався передовий досвід методики тренувань, техніки та тактики. Однак, у той час зароджується і власна система підготовки інструкторських кадрів.

Одним з центрів підготовки інструкторів з фехтування на території України стало Севастопольське військово-фехтувально-гімнастичне товариство, засноване 1 вересня 1907 року з ініціативи генерал-лейтенанта Григор'єва. У товаристві удосконалювали майстерність володіння холодною зброєю офіцери Одеського військового округу, морські офіцери та чиновники морського відомства. Окрім фехтування, члени товариства займалися гімнастикою і стрільбою. Фехтувальний зал товариства знаходився на Приморському бульварі. Усі видавки виплачувалися за рахунок членських внесків. До занять у фехтувальному товаристві допускалися також і нижні чини.

І 1910 року Севастопольське фехтувально-гімнастичне товариство виступило в ролі центру підготовки помічників інструкторів з фехтування. Це було пов'язано з тим, що у частинах Одеського військового округу не вистачало офіцерів, які закінчили курси інструкторів у Головній фехтувально-гімнастичній школі у Петербурзі. Для забезпечення якісного навчання у Головну фехтувально-гімнастичну школу (Петербург) був відряджений штабс-капітан Білостокського піхотного полку Гоман. По закінченню навчання на нього були покладені обов'язки викладача фехтування та гімнастики. 1911 року було видано розпорядження сформувати у всіх підрозділах піхоти, кавалерії, артилерії та інже-

нерних військ інструкторські бригади та розпочати їх підготовку у Севастопольському військовому фехтувально-гімнастичному товаристві.

Програма включала вивчення основних прийомів фехтування, а наприкінці навчання – ведення вільного бою. Слухачам курсів повідомляли загальні відомості з гігієни та навчали надавати першу медичну допомогу. Тим із нижніх чинів, хто успішно закінчував курс навчання, робилися спеціальні відмітки у документах про проходження військової служби, для того щоб вони могли у подальшому працювати на посаді вчителів гімнастики у народних школах. Перед випуском проводилися змагання з фехтування на призи. Солдати піхоти навчалися фехтуванню на рушницях з багнетом, а кавалеристи та артилеристи – на еспадронах. Інші члени Севастопольського фехтувально-гімнастичного товариства мали право за бажанням удосконалюватися у фехтуванні на рапірах та еспадронах. За 1911–1912 навчальний рік було підготовлено 10 офіцерів та 64 нижніх чини, які отримали кваліфікацію помічника інструктора.

Відкриття Севастопольської військової фехтувально-гімнастичної школи стало одним з важливих моментів створення системи підготовки кадрів з фехтування в Україні.

РОЗДІЛ 2. ВИНИКНЕННЯ СПОРТИВНОГО ФЕХТУВАННЯ

2.1. ВІД ВІЙСЬКОВО–ПРИКЛАДНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ДО ЗАСОБУ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

У XVIII – XIX ст. фехтування у країнах Європи, продовжуючи бути одним з основних засобів підготовки до військової справи та дуельних поєдинків, стає також навчальною дисципліною. Вивчення фехтування було широко розповсюджено у навчальних закладах для майбутніх військових кадрів та представників аристократії. Фехтування було одним із перших видів спорту, які почали культивуватися в тіловиховних товариствах Галичини. З 1749 року воно викладалося у пансіонному колеґіумі сзуїтів, а пізніше також в колеґіумі піарів. У 1804 році у новоствореному Харківському імператорському університеті одразу розпочинає діяльність фехтувальний клас, заняття в якому проводив іноземний вчитель фехтування. Заняття були платними і тому доступними лише для студентів з аристократичних родин. У структурі університету фехтувальний клас мав статус, так званої „допоміжної установи”. З усіх видів зброї культивувалося лише фехтування на рапірах. З 1808 по 1816 роки фехтувальний клас очолював викладач В. Шовка, а у 1853 році на посаду викладача фехтування був призначений Лефер.

У 1817 році в Одесі був заснований відомий Рішельєвський лицей. Програмою було передбачено вивчення „приємних мистецтв”, до переліку яких входило фехтування. У 1817 році у Львівському університеті була створена школа фехтування для студентів.

У 60-х роках XIX ст. фехтування починає культивуватися як засіб фізичного виховання в у містах Закарпаття. 1868 року в Ужгороді вчитель гімназії Павло Ашмена організував гурток, у якому займалися учні старших класів. Саме вчитель фехтування виконував офіцер ужгородського гарнізону Вадим Панделічек. Ще одну організацію, яка культивувала фехтування заснували службовці Іштван Платті, Кальман Добош та вчитель Дьєрдь Дума. Під їх керівництвом молодь проходила підготовку до військової служби. Члени товариства займалися стрільбою, гімнастикою, легкою атлетикою, плаванням та фехтуванням. У наданих товариствах займалися лише вихідці з заможних родин. З часом гуртки фехтування відкрилися також у Мукачеві та Бергові.

Поступово зростає популярність фехтування в середовищі учнівської та студентської молоді. Були підготовлені перші програми з фізичного виховання для навчальних закладів, у яких до переліку рекомендованих вправ входило і фехтування. У навчальній програмі 1888 року, яка була додатком до праці П. Ф. Бестаффа «Отношение апатомии к физическому воспитанию и главные задачи физического образования в школе» рекомендуються заняття фехтуванням на рапірах для вихованців навчальних закладів віком 17–19 років. Такий вік для початку занять обумовлений тим, що у 70–90 роках XIX ст. серед фахівців галузі фізичного виховання побутувало переконання, що навчання бою на холодній зброї можна починати лише у старшому юнацькому віці.

У Харківському навчальному окрузі був виданий Циркуляр № 9, який рекомендував використовувати у заняттях з гімназистами старших класів поряд з вправами на гімнастичних приладах, плаванням, катанням на велосипеді та ковзанах, а також фехтування.

У програмі О. Вондрачека для середніх шкіл Російської імперії пропонується вводити заняття з фехтування у VII та VIII класах чоловічих гімназій, а також у навчальних закладах Міністерства промисловості і торгівлі. Вказується, що цей вид вправ зміцнює нервову систему, розвиває м'язи усього тіла, виховує кмітливість, рішучість, холоднокровність, швидкість. У програмі наголошується, що починати навчання потрібно з фехтування на рапірах і лише значно пізніше переходити до фехтування на еспадронах.

За впровадження фехтування в якості засобу фізичного виховання у школи вислоблюється відомий київський спортивний педагог, науковець та популяризатор спорту початку ХХ ст. А. К. Анохін, оскільки воно, на його думку, сприяє вихованню „спортивного джентльменства”.

Нами віднайдено ряд фактів практичного вивчення фехтування у середніх навчальних закладах України. Так, 9 травня 1910 року учні чоловічої гімназії міста Ізмаїла представили показові бої за принципами італійської школи фехтування. З великим успіхом виступали фехтувальники з одеських гімназій на Всеросійському огляді дитячих „потішних” полків у присугності царя Миколи II. Володіння прийомами фехтування на шаблях та багнетах було продемонстровано учнями Київської гімназії весною 1913 року під час Другого гімнастичного свята навчального округу.

Журнал „Красота и сила” у 1913 році відзначив високоякісну роботу з викладання фехтування вчителя Чернігівської гімназії Миколи Ларшина: „Були показані вільні бої на еспадронах та рапірах. Незважаючи на те, що фехтування в Чернігівській гімназії почалося лише з цього року, успіхи занять з фехтування дуже помітні. Учні атакували і захищалися вміло та енергійно».

Заняття фехтуванням традиційно популярними були у середовищі військових і викладалося у ряді військових навчальних закладів. О. Д. Бутовський у своїй праці „Телесные упражнения и внеклассные занятия в кадетских корпусах» говорить про те, що фехтування входило в якості обов'язкової дисципліни, або як предмет для позакласних занять у програму навчання в кадетських корпусах Російської імперії. Крім військово-прикладної підготовки, заняття зі зброєю повинні були сприяти вихованню у майбутніх офіцерів сміливості, рішучості, впевненості у своїх силах, а також виробленню шляхетних манер і вміння гарно та невимушено рухатися. Серед провідних військових навчальних закладів на території України, де викладалося фехтування були: 1-е Київське військово-училище, Петровський Полтавський кадетський корпус, Одеський князя Костянтина кадетський корпус. Напмкінці кожного року для перевірки успіхів кадетів проводилися змагання на імператорські призи.

2.2. ФЕХТУВАННЯ У ГІМНАСТИЧНИХ ТОВАРИСТВАХ, ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ, КЛУБАХ

У середині XIX ст. внаслідок технічного удосконалення артилерії та вогнепальної зброї значно знижується роль фехтування як військово-прикладної дисципліни. У цей час вправи з холодною зброєю широко використовуються для покріплення здоров'я, розвитку фізичних здібностей та виховання морально-вольових якостей.

На території України, яка була розділена між Російською та Австро-Угорською імперіями, фехтуванням часто займалися у гімнастичних товариствах. Першим, відомим на сьогоднішній день осередком, де поєднувалися заняття фехтуванням з іншими видами фізичних вправ була „Школа фехтування та гімнастики“, що відкрилася у жовтні 1854 року у Львові. У тому ж році в Києві штабс-капітан Броунс відкрив гімнастично-фехтувальний зал, а французький фехтмен Ф. Лоде організував гімнастично-фехтувальну школу. Першими членами гімнастично-фехтувальних осередків в Україні були представники заможних та освічених суспільних прошарків: дворянства, підприємців, інтелігенції. У цих осередках молодь та вже зрілі люди не лише займалися фізичними вправами, але і спілкувалися та проводили дозвілля.

30 березня 1886 року було затверджено Статут „Товариства фехтування” у Львові. Згідно §1 Статуту ціллю товариства проголошується „захоплення фехтуванням, пробудження лицарського духу і почуття товариської ввічливості, тим самим усуваючи причини для легковажних сварок між товаришами.” Члени товариства мали змогу отримувати платні індивідуальні уроки від учителя фехтування Артура Мар'є, який був власником фехтувального залу. Дійсні члени товариства мали право отримувати уроки за зниженими цінами.

У останній третині XIX ст. серед слов'янських народів набула поширення сокольська гімнастична система. У неї поряд із стройовими вправами, вправами на привалах, вільними вправами, входив і бойовий розділ, який включав боротьбу, кулачний бій та фехтування. Завдання, які ставились перед вправами з холодною зброєю, передбачали всебічну фізичну підготовку та патріотичне виховання молоді шляхом наближення до традицій героїчного минулого.

Відзначався і оздоровчий вплив занять фехтуванням. В сокольському часописі „Pszewodnik gimnastyczny” за липень 1882 року опублікована стаття доктора Тадеуша Жулинського „Рух м'язів і його вплив на здоров'я”, де містяться відомості про корисні і шкідливі наслідки занять фехтуванням. Заняття фехтуванням рекомендуються повним людям для схуднення. Подаються застереження щодо наслідків нерівномірного розвитку правої і лівої половини тіла. Даються поради вправлятися у фехтуванні правою і лівою рукою: „Ми займаємося фехтуванням як гігієнічною вправою, тому що воно добре і раціонально розвиває м'язи статури, якщо станемо тренувати дві сторони, тобто праву і ліву руку. Щоправда, деяким людям здається, що то є неможливо і важко, тому, що ліва рука завжди слабша і менш гнучка, але це є результатом нашої звич-

ки користуватися правою рукою, хоча немає різниці в анатомічній будові правої і лівої руки. Можна не лише спритно і досконало рубати і колоти лівою рукою, якщо її так само станемо тренувати.”

На території сучасної України першим сокільським осередком стало гімнастичне товариство „Сокіл” (Sokół), засноване у Львові групою польських емігрантів у лютому 1867 р. що як родоначальник польського гімнастичного руху отримав пізніше назву „Sokół-Macierz” („Сокіл-Матір”). Ініціатором створення і одним із засновників вважається лікар Венант Пясецький. Заняття фехтуванням передбачалися офіційним статутом „Сокола” з моменту його заснування. Тренування проводив відомий на той час фехтмейстер Ахіллес Мар'є, який пропрацював на цій посаді продовж восьми років, до 1875 року. У відділенні фехтування займалися приблизно двадцять осіб, які сплачували членські внески. За рахунок цих коштів винаймалося приміщення для занять і оплачувалася робота викладача.

Багатолітній голова польського сокільського товариства у Львові, автор багатьох публікацій, присвячених основам сокільської гімнастики Антоній Дурський у 1879 році склав навчальний посібник „Школа єдино́го фехтування” (Szkola szermierki siecznej), де основна увага приділяється деталізованому опису техніки фехтувальних рухів.

*Керівники “Сокола-Матері” 1880 р.
Зліва сидить – Антоній Дурський*

Наприкінці XIX ст. популярність сокільської гімнастики на території Західної України невпинно зростає, а фехтування починають культивувати сокільські осередки у Коломиї, Бродах, Бучачі, Станіславі, Тернополі.

Восени 1907 року активізуються заняття фехтуванням у львівському „Соколі-Матері”. Вже перші тижні існування відділення позначені бурхливим роз-

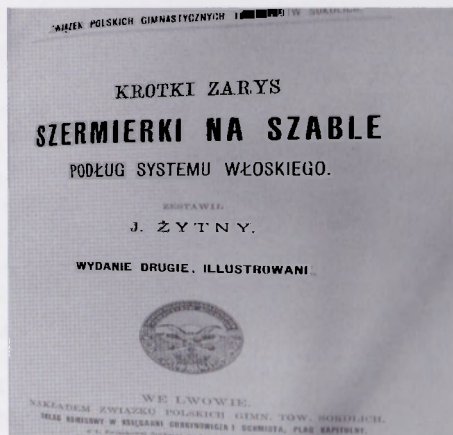
витком та високим організаційним рівнем. Були створені 4 групи у яких займалися 27 членів товариства. Новий відділ був забезпечений необхідним інвентарем для тренувань та зручним приміщенням.

У звіті гімнастичного товариства „Сокил–Мати” за 1907 подаються відомості про розвиток фехтування: „В новому будинку змогли ми окрім другого залу для занять гімнастикою відкрити окремий зал для навчання фехтуванню. Нам вдалося знайти вчителя знаменитої сили в особі Юзефа Житного, інспектора міської пожежної охорони, котрий безкоштовно почав проводити заняття з фехтування щодня по одній годині. Ця добродійність Юзефа Житного дала нам можливість назначити дуже низьку оплату і для тих, хто користується уроками іншого вчителя. Навчання розвивається дуже добре і є надія, що майстерність і самовіддача друга Житного, а також сумлінна праця другого вчителя Юліуша Шемельовського (канцеляриста з Намісництва) вплине позитивно.” 1909 року кращі фехтувальники школи взяли участь у сокільському зльоті в Кракові на честь 500–річчя Грюнвальдської битви. У цьому ж зльоті беруть участь фехтувальники з польського сокільського товариства у м. Коломиї.

Більшість фехтувальників у ті часи тренувалися тричі на тиждень по одній годині. Вважалося, що цього цілком досить для досягнення успіху. Такі заняття давали можливість активно займатися й іншими видами фізичних вправ. Нерідко спортсмени у ті роки досягали визначних спортивних результатів у декількох спортивних дисциплінах. Перша половина ХХ ст. – період, коли у багатьох країнах діє принцип підготовки різносторонніх спортсменів.

Влітку 1910 року члени львівського „Сокола–Матері” проходили курс фізкультурно–оздоровчих занять на свіжому повітрі неподалік Сколе. Займалися, окрім іншого, фехтуванням на шаблях і карабінах. Заняття проводив доктор Сікорський з Бродів.

Справжнім подвижником фехтування був Юзеф Житний. Він відмовився брати плату за проведення занять, і завдяки цьому фехтування стало доступним більшій кількості соколів. У 1908 році ним був підготовлений до друку компактний і змістовний навчальний посібник „Короткий нарис фехтування на шаблях згідно італійської системи” (*Krótki zarys szermierki na szable podług systemu wloskiego*), в якому узагальнив опубліковані в той час праці з фехтування таких відомих італійських фехтмейстерів як Барбазетті, Геллі, Бруно.

*Титульний лист навчального посібника Юзефа Житного
„Короткий нарис фехтування на шаблях згідно італійської системи”*

У 1894 році у Львові був створений перший український сокільський осередок, що згодом, як родоначальник українського сокільського руху, отримав назву „Сокіл–Батько”. З перших днів його практичної роботи запроваджуються заняття фехтуванням, яке у середовищі українських рухоників того часу називалося „борбництвом”. Ініціатором і керівником цього гуртка був інженер Теофіль Джулинський. З 1 березня 1894 р. українські соколи почали двічі на тиждень проводити заняття з фехтування на шаблях. У складі першого гуртка було тоді тринадцять осіб. Пізніше про ці перші заняття у своїй книзі „Українське сокільство (1894–1939)” згадує видатний діяч українського тіловиховання Іван Боберський: „Осібний відділ вправляв шерм, він мав шаблі до шерму, маски і покровці на груди”. Тарас Франко у книзі „Історія і теорія руханки”, що побачила світ у 1923 році також відмічає успішну діяльність цього фехтувального гуртка: „Гарно розвивається зразу борбництво (фехт), що знаходить між членами численних прихильників”.

Однією з передумов виникнення українського сокільського товариства було створення українськими студентами, що навчалися у Відні в 1892 році спортивної організації „Січ”, найактивнішою ланкою якої був гурток фехтування.

У „Соколі–Батьку” були спроби запровадження фехтувальних термінів українською мовою. Так до I Світової війни замість слова „фехтування” часто вживався термін „борбництво” або „шаблярка”, а пізніше – „шерм”.

З усіх видів фехтувальної зброї, вихованці українського „Сокола” віддавали першість шаблі. Очевидно, причиною цього було те, що фехтування на шаблях пов’язувалося зі славною історією Запорізької Січі – овіялою романтикою визвольних змагань українського народу, які були особливо дорогі патріотично налаштованим українцям, що перебували під чужоземною владою Австро–Угорської імперії. У сокільській періодиці, розрахованій на широке коло чита-

чів, дуже часто поряд зі словами "борбництво", „шерм" стоять рядки, що нагадують про славетне минуле і закликають до відродження „лицарського духу". І стає зрозуміло, яке високе і поважне завдання відводили провідники українського сокільського руху цій ділянці фізичного виховання.

Робляться спроби запровадити фехтування у доступному виді навіть у сільських гімнастичних осередках. Про це свідчить публікація, надрукована 10 вересня 1908 року у „Сокільських вістях", що виходили тоді як додаток до газети „Свобода": "Натомість є багато спортів, які з користю дали б ся завести у нас на селі. Двобою на шаблюки, хотьби деревляні, підносять личну самосвідомість, якої нам так треба." Визначний пропагандист фізичної культури Петро Франко, який багато зробив для розвитку і популяризації фехтування серед українців – галичан, пише у своїй статті "Примінна руханка", опублікованій 30 травня 1911 року в журналі „Вісті з Запорожя": „Вправляючи руханку, помічаємо, що декотрі вправи робимо і в щоденному житті, приміром: хід, біг, киданіє, дужаніє, бореніє (на шаблі). Навіть до борби не конче треба залізних шабель, деревляні палиці можуть їх також заступити".

У статті Степана Гайдучка є згадка про львівське об'єднання українських студентів „Роксолянці", в якому у 1911 році робилися спроби організувати заняття фехтуванням. Автор наголошує, що українському суспільству необхідно «зрозуміти вагу шерму у вихованні загартованої, боєвої та неуступливої, готової на всякі жертви молоді".

У тому ж році у Чернівцях з'являються фехтувальні клуби українських студентів „Чорноморці" та „Запороже".

Фехтування культивують також гімнастичні товариства та перші спортивні клуби Центральної та Східної України. У „Першому харківському гімнастичному товаристві", заснованому 1893 року за ініціативою власника чавуноливарного заводу Трепке, заняття проводив кваліфікований фахівець Микола Вільгальм, який досконало володів теорією та практикою багатьох фізичних вправ та видів спорту. У лютому 1895 року з ініціативи доктора Євгена Гарнич-Гарницького був заснований Київський атлетичний кружок, де проводились заняття з фехтування на рапірах

У Києві активно культивувалося фехтування й у медично-гімнастичному закладі „Верітас", створеному відомим лікарем, пропагандистом фізичної культури і спорту Валентином Крамаренком. Слухачі курсів отримували навички масажу, лікувальної гімнастики та вивчали різні види спорту. Заняття проходили під пильним лікарським контролем, а зміни у фізичному стані учнів ретельно фіксувалися. Обов'язковою частиною навчання була участь у змаганнях.

Заняття з фехтування у київському гімнастичному товаристві "Сокіл" (1913 р.)

З 1910 року займатися фехтуванням починають у київському „Руському Соколі”. Фехтмейстером у цьому осередку працював італієць Енеа Саля, випускник відомої фехтувальної школи „Скоуле Магістрале ді Шерма” у Римі, який був найавторитетнішим викладачем фехтування у Києві тих років. Він активно популяризував заняття фехтуванням, прагнув до координації діяльності фехтувальних осередків.

Енеа Саля з учнями (Київ, 1913 р.)

Фехтувальні осередки існували у багатьох сокільських товариствах України. Наприклад, показові виступи фехтувальників були представлені на святкуванні урочистого прикріплення до дровка стягу товариства „Сокіл” у Харкові.

У цей же період створюються нові фехтувальні осередки у Західній Україні. 1913 року розпочалися заняття гуртка фехтування у Товаристві забав рухових (Towarzystwo Zabaw Ruchowych). Звіт керівництва про діяльність Товариства Забав Рухових за 1913 рік повідомляє:

„В минулому адміністративному році правління Т.З.Р. впровадило після короткої перерви відновлення навчання фехтуванню, з уваги на виховне значення цієї науки як з точки зору фізичної, так і моральної. Організація гуртка фехтування доручена доктору Цісельському, професору реальної школи, а безпосереднє навчання – інженеру Збудньовському.

Розпочато курс фехтування у літньому сезоні в парку Т.З.Р. протягом травня і червня. Погана погода, однак, впливала негативно на результати тих уроків. З листопада почалися заняття в залі з першим відділом, що нараховує 8 учнів. У грудні з’явився другий відділ, а тепер є вже і третій, усі по 8 учнів.

Навчання відбувалося 3 рази на тиждень в стилі італійської школи. Проводять її систематично, дбаючи про чистоту самої школи, а також про розвиток лівої руки шляхом заняття рухами, аналогічними до рухів правої руки.

Гурток розвивається дуже добре, а бажання і запал учнів повільно, але вірно приводить до зголошення нових adeptів того спорту, даючи надію на подальший розвиток гуртка.”

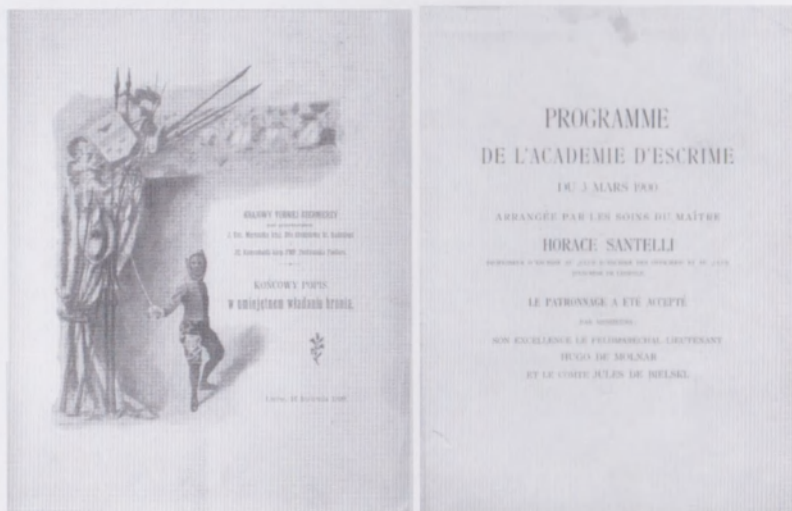

Члени гуртка фехтування Товариства забав рухових (1913 р.)

2.3. СТАНОВЛЕННЯ ФЕХТУВАННЯ ЯК ВИДУ СПОРТУ

Наприкінці XIX ст. фехтувальні клуби не лише проводили навчання фехтуванню, а й організовували спортивні змагання. Помітний внесок у популяризацію змагань з фехтування на території Західної України зробив „Перший львівський клуб фехтування” створений навесні 1891 року студентами Університету. Його засновниками були: Станіслав Хофмолк, Фрацішек Ясіпський, Вінсент Кірхнер, Ернест Ментшель, Тадеуш Мошинський, Юзеф Прокопович, Маріан Стажевський і Ян Вайгарт. Цей клуб мав зареєстрований Статут і, завдяки запрошеним відомим учителям фехтування, мав багатьох прихильників. 1896 року великий резонанс у Галичині викликала перемога члена цього клубу Казимира Мошинського на аматарському чемпіонаті Австро–Угорської імперії у Відні.

Членами „Першого львівського клубу фехтування” були відомі на той час майстри фехтування Станіслав Леваковський та італієць Оразіо Сантелі. Останній від 1899 року працював клубним фехтмейстером. Для тренерської роботи в клуб були запрошені відомі європейські фехтувальники: Прухлер, Гіандоменічі, Торіцеллі, Герані, Майоне. Керівники „Першого львівського клубу фехтування” організовували у Львові багато престижних змагань. Так, 1899 року був проведений I Крайовий фехтувальний турнір за участю провідних майстрів клинка з усіх польських земель, а також представників австрійського війська, які відбували службу у Львові. Нерідко проводилися і фехтувальні академії, – показові вправи та поєдинки, під час яких демонстрували свою майстерність як львівські так і зарубіжні фехтувальники

Програми «академії фехтування» та змагання, які відбувалися у Львові наприкінці XIX ст.

Потрібно відзначити, що важливою відмінністю розвитку фехтування у Західній Україні був істотний вплив італійської школи. Даний факт можна пов'язати із традиційною популярністю фехтування в середовищі офіцерів австро-угорського війська, значна частина яких навчалася фехтуванню у італійських фехтмейстерів, оскільки Італія, як і Галичина тривалий період входила до складу Австро-Угорської імперії.

У Миколаєві в цей час фехтування розвивали спортивні товариства „Оріон” та „Зебра”.

Наприкінці XIX ст. вперше на міжнародній арені гучно заявив про себе український фехтувальник родом з Харківщини П. А. Заковорот.

Молодого Заковорота призвали до лав царської армії, де він став гусаром лейб-гвардійського Гродненського полку. Під час занять виявилось, що він має надзвичайний таланти до бою на шаблях. Як найкращого фехтувальника у полку, Заковорота направили на навчання до Варшавської фехтувально-гімнастичної школи, де він тренувався під керівництвом французького викладача фехтування Юліана Мішо, а пізніше був скерований до Будапештської академії фехтування. Навчаючись у цьому всесвітньо відомому закладі, український фехтувальник близько познайомився з багатьма сильними майстрами клинка Італії, Угорщини, Франції, Іспанії, Австрії, послідовниками різних європейських фехтувальних шкіл. Тренуючись і виступаючи на змаганнях у колі тодішньої фехтувальної еліти Європи, Заковорот накопичував безцінний спортивний та інструкторський досвід, відбирав найефективніші бойові прийоми та тактичні хитрощі. Він фехтував на турнірах у багатьох містах Європи, а у 1899 році виборов перемогу на престижному міжнародному турнірі у Будапешті. 1900 року Заковорот посів третє місце у змаганнях, присвячених відкриттю Всесвітньої виставки у Парижі. Ці змагання тривали 30 днів поспіль, а виступали в них 100 найвідоміших фехтувальників світу.

Петро Антонович Заковорот

Після цих спортивних досягнень Петро Заковорот став дуже популярним вчителем фехтування. Він поєднував викладацьку роботу у петербурзькій Головіній військовій гімнастично-фехтувальній школі з приватними уроками. Серед його учнів були представники найвищих прошарків тогочасного суспільства, включно з представниками імператорської сім'ї. Спортивний авторитет та багатогранна педагогічна діяльність Петра Заковорота позитивно позначилася на зростанні рівня розвитку та популяризації цього виду спорту у Росії та в Україні.

У 1908 році в Одесі вперше відбувся всеросійський турнір серед студентів вищих навчальних закладів.

Е. А. Галаневич, член Київського гімнастичного товариства „Сокіл”, який посів II місце у фехтуванні на рапірах під час Всесокольського зльоту у Празі у 1912 році

Помітних успіхів у розвитку спортивного фехтування в Києві досяг спортивний гурток університету Святого Володимира, де заняттями керував Енеа Саля. У гуртку займалися не лише чоловіки, але й перші українські фехтувальниці-жінки: А. Троїцька, М. Раткова, відома універсальна спортсменка Н. Попова. У спортивному осередку київського університету регулярно проводяться змагання та показові виступи

Тренерська робота цього фахівця відзначена успіхами на міжнародних змаганнях – 1912 року Євген Галаневич на Всесокольському зльоті у Празі посів друге місце з фехтування на рапірах та четверте місце з фехтування на шаблях.

У спортивній пресі 1913 року відзначається сумнівність і висока ефективність роботи Енеа Саля:

„12 травня на спортивному майданчику Ботанічного саду відбувся традиційний весняний виступ студентського спортивного кружка. Три пари демонстрували фехтування на рапірах. Учні маестро Е. Саля змогли підтримати честь свого учителя і показали, що навіть займаючись зовсім недовго (приблизно 6 місяців), але із любов'ю та сумлінням, можна досягнути дуже добрих результатів. Особливо гарною була перша пара – пані Раткова та Бергоньє.”

Активна робота з розвитку фехтування проводилася також у „Боксо-фехтувальному гуртку” київського Політехнічного інституту, „Польському гімнастичному товаристві” міста Києва, „Велосипедно-спортивному гуртку” у Харкові.

10 березня 1913 року „Боксо–фехтувальний кружок” студентів Політехнічно-го інституту у Києві проводив показовий захід, з метою підвищення популярності занять спортом та збору коштів. Ця подія була висвітлена у спортивній хроніці:

„Найбільший інтерес викликали „ассо” на рапірах між мадемуазель Н. В. Поповою та професором Е. Саля і „ассо” на еспадронах між Саля та Р. Саля (батьком та сином). Чудова пара Н. В. Попова – Е. Саля доставила глядачам велике естетичне задоволення. А також пересторогу, що і слабка половина людства здатна зі зброєю у руках до енергійного нападу, при чому цей напад виконувався пані Поповою так тендітно, і у той же час, мужньо, що професор Саля отримав кілька уколів від озброєної жіночої ручки. Давно спортсмени не бачили такого цікавого та запеклого бою між Е. Саля та Р. Саля. Майстерна робота батька показала сину, що стара рука володіє еспадронам досі ще поза конкуренцією і наносить блискавичні удари без ліку, але син пішов у батька і з нього росте сильний боець. Цікавим було „ассо” між Р. Саля та Бергоньє.”

Найбільш повно стан розвитку спортивного фехтування у місті Києві викладений у інтерв’ю Енеа Саля, яке розміщено у спортивному часописі „Красота и сила” за квітень 1913 року. Відомий київський фехтмейстер говорить про актуальні проблеми фехтування у Києві та окреслює плани подальшого покращення фехтувальної роботи. Іноземний фахівець особливо критикує некомпетентність вчителів фехтування, закритість, роз’єднаність фехтувальних осередків:

„Чому у нас у Києві не працюють, так як за кордоном, коли учні різних шкіл зустрічаються, щоб працювати разом, тому що зміна суперників дуже позитивно відбивається на спортивних результатах?”

Де ці викладачі? Я знаю, що є багато тих, хто дає уроки фехтування, але я ніколи їх не бачу. Роблять вони це якимось по–сімейному, і очевидно, що зустрічатися з іншими фехтувальниками вони, як викладачі, так і учні, не сподіваючись на власні сили, вважають для себе небажаним. Напевно, лише тут, у Києві, можна бачити викладачів, які не мають жодної школи, але все ж дають уроки. Є тут фехтмейстери, що видають себе за моїх учнів, або за учнів Б. Успенського, чи Старса, але насправді я їх не знаю. Уявляю, яких учнів готують ці пані. О, якби я почув, що вони завоювали на офіційних, не домашніх, змаганнях який небудь приз!..»

У 1912 році в Олімпійських іграх у Стокгольмі брали участь представники 28 країн, а серед них і представники Росії. Задля участі в Іграх, у лютому 1911 року був створений Національний Олімпійський Комітет Росії. Внаслідок незадовільного виступу російських спортсменів на Іграх 1912 року керівництвом НОКУ було прийнято рішення щороку проводити Всеросійські олімпіади задля підготовки та відбору найкращих спортсменів.

Проведення у 1913 році в Києві Першої Руської олімпіади стало важливою спортивною подією в Україні. Змагання з фехтування відбувалися у всіх видах зброї серед чоловіків, а також з фехтування на рапірах серед жінок. Майже усі призіві місця посіли фехтувальники Петербурга, однак у жіночих змаганнях друге місце виборолла киянка Ніна Попова, учениця фехтмейстера Енеа Саля.

*Вчитель фехтування Енеа Сая зі своїми вихованками:
(зліва направо) М. Ратковою, Н. Поповою, А. Троїцькою (Київ, 1913 р.)*

Наприкінці 1912 – на початку 1913 рр. був заснований прославлений в історії польського фехтування „Львівський клуб фехтування” (Lwowski Klub Szermierczy). За свідченнями сучасників, на перших етапах свого існування члени „Львівського клубу фехтування” розвивали не лише спортивне, але і дуельне фехтування на шаблях, яке мало в ті роки значне поширення в середовищі студентської молоді. Першим президентом клубу став інженер Едмунд Камєнобродський, який займав цю посаду впродовж багатьох років, виконував величезну організаційну роботу і при тому ще й сам виступав на змаганнях. Клуб мав власне приміщення у Львові на вулиці Панській, 16. 1914 року у клубі займалося біля сотні членів, а найсильніші з них виїздили на змагання до інших міст. Так на початку 1914 року кілька спортсменів львівського клубу брали участь у турнірі в Кракові. Показово, що із самого початку функціонування даного осередку фехтування, його організатори дбайливо піклуються про дотримання усіх вимог, існуючих на той час у світовому спортивному фехтуванні. Про це свідчить замітка, опублікована у львівській газеті „Słowo Polskie” за 18 вересня 1913 року:

„Львівський Клуб Фехтування” відкриває 15 вересня свій зимовий сезон. Звичайно, обширний зал для занять з центральним опаленням, електричним освітленням, з багато забезпеченою зброярнею і лінолеумовими доріжками відповідає усім вимогам фехтувального спорту. Гарно убрана клубна кімната із добрим вибором спортивних часописів та щоденних газет являє для членів клубу та гостей приємне місце товариських зібрань. Навчання фехтуванню на легкій шаблі та рапірі за італійським методом та на важкій шаблі за німецьким методом, проводить фехтмейстер до якого ми вже звикли, пан Селлава, відомий спортсмен і педагог у цій красивій і шляхетній галузі спорту. Своїм членам, дорослим, молоді з середніх шкіл, членам спортивних клубів „Погонь” і „Чарні”,

Клуб дає значні знижки в оплаті за навчення фехтуванню. Приватним особам уроки даються на доступних умовах. Досконала вентиляція та надзвичайно висока стеля приміщення дають гарантію добрих гігієнічних умов.”

Восени 1914 р. львів'яни планували провести великий турнір, однак подальший розвиток цього клубу припинився у зв'язку з початком I Світової війни.

Фехтувальні осередки на території України у дореволюційний час створювалися і працювали відокремлено, без певної системи керівництва та координації дій. Однак, незадовго до I Світової війни у середовищі фахівців та організаторів спортивного фехтування виникають ідеї проведення офіційних змагань, розширення зв'язків між клубами та встановлення контактів з міжнародними спортивними організаціями. Початок об'єднавчих процесів у 1913 році можна пов'язати із подібними процесами, що відбувалися у передових європейських країнах і завершилися заснуванням 29 листопада 1913 року Міжнародної федерації фехтування (FIE) із штаб-квартирою в Парижі.

Міжнародні турніри, що стали активно проводитися на початку XX ст. виявили об'єктивну потребу створення єдиних правил організації, проведення та суддівства спортивних змагань. Під впливом міжнародного олімпійського руху почали створюватися чисельні національні та міжнародні спортивні організації для координування розвитку видів спорту. Їхньою метою стало керівництво та координація міжнародних зв'язків, розробка правил проведення офіційних міжнародних турнірів, контроль за дотриманням статусу любителя.

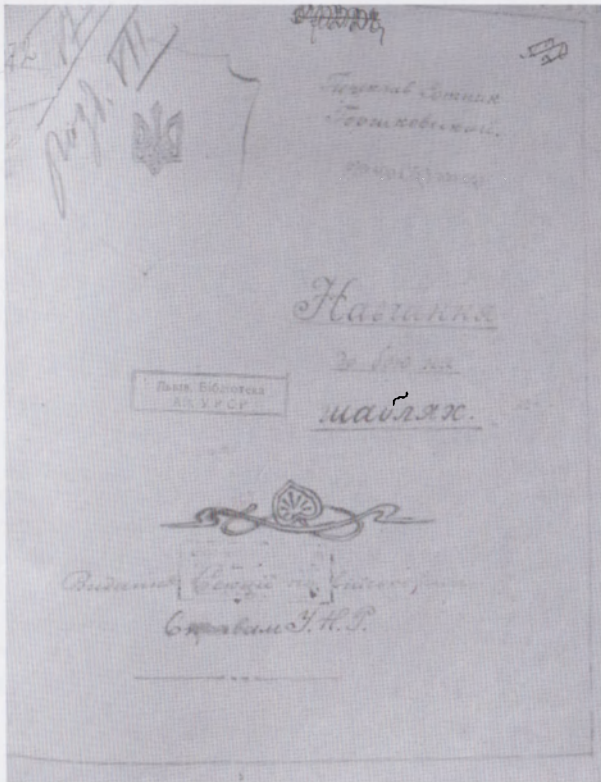
У спортивному фехтуванні перші об'єднання спортсменів та осередки були засновані на рубежі XIX та XX ст. 1891 року у Сполучених Штатах Америки заснована Ліга фехтувальників-любителів Америки, яка існує і донині під назвою Фехтувальної асоціації США. У Європі національні об'єднання фехтувальників були засновані дещо пізніше: в Англії 1902 року, у Франції – 1906, у Німеччині – 1911 року. Міжнародна федерація фехтування (FIE) була заснована 29 листопада 1913 року у Парижі представниками дев'яти країн-засновниць: Бельгії, Богемії, Угорщини, Англії, Франції, Італії, Німеччини, Швейцарії, Голландії, Норвегії. Початок об'єднавчих процесів в Україні у 1913 році можна пов'язати із подібними процесами, що відбувалися у передових європейських країнах.

Глибока системна криза, викликана тривалими бойовими діями, розвалом Російської та Австро-Угорської імперій та докорінними змінами у суспільно-політичному житті, загальмували процес створення в Україні органів, які б координували розвиток спортивного фехтування.

Під час визвольних змагань 1917–1922 рр. фехтування входило у навчальну програму Житомирської юнацької школи, де проходили вишкіл майбутні офіцери новоствореної української армії. У цей же історичний період робилися перші спроби створення україномовних посібників з фехтування. В спецфондах Львівської Наукової бібліотеки ім. В. Стефаника знаходяться дві копії рукописного посібника „Навчання до бою на шаблях” (переклад сотника Горшковського). Книга була видана секцією з військових справ УНР. Це видання є найдавнішим, відомим на теперішній час посібником з фехтування написаним україн-

ською мовою. Посібник переписано від руки дуже ретельно і акуратно. Переписник точно, хоч і непрофесійно, відтворив усі малюнки до тексту і навіть художнє оформлення титульної сторінки: герб з тризубом і рослинний орнамент.

Книга „Навчання до бою на шаблях” написана відповідно до принципів італійської школи фехтування. Ось як вони описані у посібнику: „Як і кожна праця, так і фехтовання має свою фахову основу, по котрій розрізняються фехтовальні школи одна від однієї. Основи подаваної італійської школи фехтування на шаблях полягає в виробленні рухів руки, при котрих кисть є нерухома і складає наче б одно ціле з нижнім раменем. Усі рухи проводяться від [руки] ліктя, котрий за весь час рухів залишається на височині плеча, так що верхнє рам'я складає продовження лінії плеч. Цим досягається сила і певність удару при правильному триманні еспадрона за держак.”

Титульна сторінка посібника “Навчання до бою на шаблях”
(пер. сотника Горшковського) Видання Секції по військовим справам УНР

Посібник „Навчання до бою на шаблях”, не зважаючи на його невеликий обсяг усього в 60 рукописних сторінок, містить в собі найважливіші відомості про техніку і методику навчання фехтуванню, необхідні в однаковій мірі як спортсменам, так і їхнім інструкторам. Книга містить описи основних елементів техніки: постави (вихідного положення), тримання еспадрона (шаблі), бойової стійки, позицій і отбивів (захистів) – третьої, п’ятої, четвертої, першої, третьої нижньої, сьомої.

Після цього подається опис пересувань: випадів, крока і випадів, скока назад (стрибка назад). Такий порядок подання вправ і тим більше вивчення їх дещо суперечить логічній послідовності, якою керуються сучасні фехтувальні педагоги. Незвичними для сучасного фехтувальника є і поданий у підручнику опис фехтувальної зброї: „Части еспадрона. Еспадрон має дві часті 1. Ефес (гарда) з державом і 2. Клинок, що має сильну і слабку часті. Сильна до половини, а решта – слабка.”

Описи позицій і захистів майже не відрізняються від сучасних. Виключенням є хіба що третя позиція – третій отбив. В книжці робиться опис двох третіх захистів – власне третьої позиції – третього одбиву, та іншого варіанту третьої позиції – „третього одбиву низ”. При цьому „третьій одбив низ” подається як цілком самостійна, окрема позиція.

Після опису позицій йде виклад техніки пересувань. Цікаво, що в посібнику відсутні будь які згадки про схресні кроки і тим паче про флеш – атаку, яка до недавнього часу була дуже розповсюдженою у шабельному фехтуванні.

Великий розділ, присвячений навчанню фехтувальника. Цей розділ поділяється на три частини:

(Відділи вивчення фехтуванню):

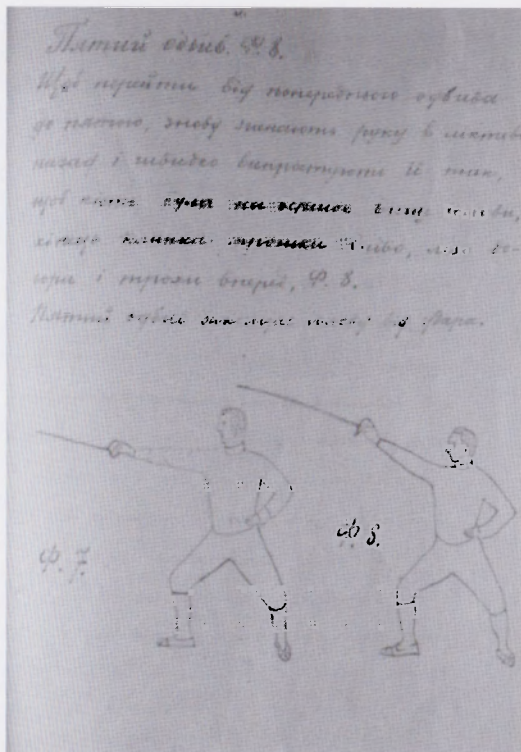
I. Праця на нагрудникові (взяти урок)

II. Інструкторський відділ (дати урок)

III. Герць (вільний бій)

Дещо відмінним, порівняно із нинішніми правилами, є і окреслення ураженої поверхні фехтувальника. „Удар при фехтуванні на шаблях рахується від коліна й вище на всіх частях тіла, але може бути й змінений, наприклад рахувати удар тільки до пояса, а нижче не рахувати.”

Далі подаються можливі варіанти ударів з різних позицій, а також описується „рубка еспадрона” : батман, рипост, обман, рипост з обманом.

Сторінка посібника „Навчання до бою на шаблях”
(переклад сотника Горшковського)

Наступним великим розділом є „Інструкторський відділ”. Це короткий виклад основних методичних вказівок, якими повинен керуватися тренер з фехтування. Даються настанови інструктору щодо тренерської техніки під час давання індивідуального уроку спортсменові, а також типові схеми індивідуальних уроків.

Останній розділ книги повністю присвячується правилам проведення і суддівству змагальних поєдинків. До вільного бою дозволялось перейти після вичення всього вищезгаданого. У цьому ж розділі подаються різноманітні поради бійцям, інструкції для тих, хто виконує функції арбітрів. Наводяться приписи щодо, правил проведення змагань.

РОЗДІЛ 3. ФЕХТУВАННЯ В УКРАЇНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД ТА ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ

3.1. РОЗВИТОК ФЕХТУВАННЯ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ (1920–1939 рр.)

3.1.1. ФЕХТУВАННЯ В ПОЛЬСЬКИХ СПОРТИВНИХ ТОВАРИСТВАХ

У результаті подій 1917–1920 рр. формуються дві протилежні за ідеологією суспільно–політичні системи. Різні частини території України опинилися у складі різних держав, які суттєво відрізнялися за типом суспільно–економічних відносин, політичним устроєм та державною ідеологією. Ці фактори впливали па всі сфери діяльності, зокрема і на розвиток спортивного фехтування в УРСР та у Західній Україні.

Розвиток спортивного фехтування у Західній Україні характеризується певними відмінностями. Польські фізкультурно–спортивні товариства Західної України розвивали фехтування, перш за все, як елітарний вид спорту, з орієнтацією на участь у Олімпійських іграх. В українських тіловиховних організаціях Галичини фехтування розглядалося не тільки як вид спорту, а і як засіб підготовки до національно–визвольних змагань та патріотичного виховання молоді.

Під час I Світової війни і національно–визвольних змагань спортивні товариства Галичини вимушені були припинити свою діяльність. Але 1917 року ряд представників „Львівського клубу фехтування”, відділу фехтування „Сокола–Матері” і ще кількох осередків змогли разом відновити заняття. І коли 1920 року Польща готувалася до участі в Олімпійських іграх в Антверпені, а ніде в цілій Польській державі не було жодного організованого осередку фехтування, новостворений НОК Польщі запропонував Львівському клубові фехтування підготувати команду до участі в іграх VII Олімпіади. Львів’яни розпочали підготовку, але наступ більшовицьких військ на Львів 1920 року зірвав виїзд львівських фехтувальників на Ігри в Антверпені.

Упродовж 1921 року спортивне життя поступово відновлюється. Цим роком датується поява у Львові фехтування на шпагах. 1922 року з’являються перші відомості про розвиток у Львові фехтування на рапірах серед жінок. Першою фехтувальницею Львова стала Олександра Травінська, яку тренував Еміль Вамбера.

Zjazd polskich szermierzy we Lwowie 28 maja 1922 r.

Siedzą od lewej strony: Woliński i podp. pierski (Warszawa), Górnicki (Lwów), Dr. Mandziński i Dr. Ader (del. Kramienij szermierczej), p. Dubińska (Kraków), uczestnik mistrzostw (Lwów), Cabalowski (Warszawa), inż. Kamienibrodzki i inż. Vambera (Lwów); na kraju po prawej stronie fехтmistrz Siedziacek (Lwów).

Numer dzisiejszy zawiera 20 stron.

Cena 140 Sp.

Учасники урочистої Академії у Львові 28 травня 1922 року, на якій була заснована Федерація фехтування Польщі.

На початку 1922 року у Варшаві починається рух, метою якого було створення Федерації фехтування Польщі. Львівські фехтувальники були переконані, що після їх діяльності зі створення олімпійської команди організувати Федерацію належить саме їм. Вони скористалися наближенням 10-річного ювілею Львівського клубу фехтування, запросили для святкування у Львів найавторитетніших фехтувальників Польщі. Після змагань відбулася святкова академія, на якій 28 травня 1922 року у Львові була створена Федерація фехтування Польщі. Першим президентом Федерації став Еміль Вамбера, член Львівського клубу фехтування. Від 1922 до 1924 рік штаб-квартира Федерації знаходилася у Львові в приміщенні Львівського клубу фехтування.

Піднесення, що охопило фехтувальників Львова може змалювати цитата зі статті в часописі „Sport” за 9 червня 1922 року:

„Остання академія, що пройшла 27 травня 1922 року – це золота карта розвитку львівського фехтування. Це заслуга теперішнього керівництва „Львівського Клубу Фехтування”, панів Кільбусевича, Манковського, Вамбери і інших, які лицарський наш народний спорт підтримують і навчають цілий ряд молоді – своїх послідовників.”

З цього часу львівське фехтування займає провідні позиції в польському спортивному русі, а львівські фехтувальники часто виїжджають на змагання за кордон і організовують у себе змагання за участю іноземних спортсменів. Так, у червні 1923 року група спортсменів клубу вперше бере участь у міжнародному турнірі в Загребі на запрошення спортивного клубу „Геркулес”. Цього ж року югославські фехтувальники у свою чергу приїхали на змагання у Львів на запрошення керівництва „Львівського клубу фехтування”.

1923 року відкривається секція фехтування у львівському студенському спортивному товаристві AZS (Academicki Związek Sportowy).

1924 року у Львові відбувається перший Чемпіонат Польщі з фехтування. Після цих змагань, молодий талановитий фехтувальник Тадеуш Фрідріх, був включений до олімпійської команди Польщі.

У 1924 році на Олімпійських іграх у Парижі Фрідріх хоч і не провів жодного бою, залишившись запасним, Однак, перебування в середовищі найсильніших фехтувальників світу, можливість ознайомитися з найцікавішими новинками у техніці і тактиці, збагатили молодого фехтувальника неоціненним досвідом. У наступному, 1925 році Тадеуш Фрідріх повноправно увійшов до польської збірної і залишався там без перерви майже 10 років.

З 1924 року відновлюється робота відділу фехтування у „Соколі–Матері”. Спеціально для відновлення роботи цього відділу було реконструйовано спортивний зал, облаштовані місця для занять фехтуванням як у залі, так і просто неба. Створюються умови для проведення змагань. Стиль роботи відділу фехтування „Сокола – Матері” обов’язково включав в себе продумане забезпечення усім необхідним для занять. Відділ у різні роки свого існування не починав широкомасштабної роботи, поки не облаштував приміщення за останнім словом тогочасної техніки, поки не забезпечував своїх учнів усім можливим комфортом. Фінансувався фехтувальний осередок за рахунок членських внесків. Вмінню здійснювати цей принцип можуть позаздрити багато спортивних товариств навіть і в теперішній час.

У «Соколі–Матері» гуртується багато перспективних молодих фехтувальників з–поміж студентів і учнів середніх шкіл. Надалі фехтувальники «Сокола–Матері» регулярно і досить успішно виступають на крайових і національних турнірах. Певний період на посаді фехтмейстера товариства «Сокол–Мати» працював відомий львівський тренер і спортивний функціонер Влодзімеж Манковський, автор навчального посібника „Фехтування на шаблях” (Szermierka na szable), що вийшов друком у Львові у 1929 році. Відділ фехтування стає популярним серед широкого кола любителів фехтування.

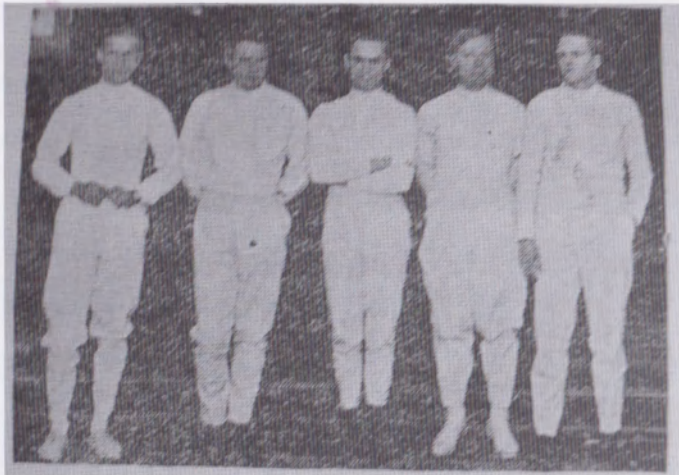
Відомими львівськими фехтувальними осередками були секція фехтування „Офіцерської Спілки” (Sekcja szermiercza Ogniska Oficerów), та фехтувальна секція кадетського корпусу. Вихованці кадетського корпусу міста Львова брали участь як у внутрішніх змаганнях, так і в міських турнірах, інколи створюючи конкуренцію досвідченим спортсменам зі Львівського клубу фехтування. Фехтмейстером у кадетському корпусі працював сержант Седлачек, а пізніше його

заступив випускник військової академії у Познані Ян Печинський. В Корпусі регулярно проводилися внутрішні турніри, а час від часу – матчі з подібними навчальними закладами. Учні цього навчального закладу ставали з часом серйозними суперниками навіть для представників найсильніших фехтувальних клубів. 1934 року у Львівському кадетському корпусі розпочав займатися фехтуванням Збігнев Чайковський – у майбутньому провідний фахівець і науковець польської школи фехтування.

Учасниці Чемпіонату Львова з фехтування серед жінок 1932 року

1927 року відкривається секція фехтування в єврейському гімнастичному товаристві „Дрор” (на вул. Личаківській, 9). Секція тісно співпрацює з польськими клубами. Так, в урочистій фехтувальній академії „Дрору” брали участь відомі члени Львівського фехтувального клубу на чолі з президентом Каменобродським.

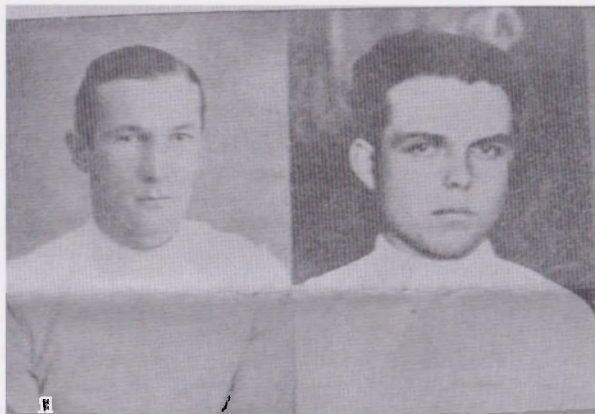
Шпажисти Львова (1932 рік).

Зліва направо: Франц, Бахман, Штейн, Шморак, Баворовський

У 1928 і 1932 рр. спортсмен Львівського клубу фехтування Тадеуш Фрідріх у складі збірної команди Польщі брав участь в Олімпійських іграх, де завоював бронзові олімпійські медалі в командних змаганнях на шаблях. Це був успіх світового рівня. Цей львівський фехтувальник успішно виступав у змаганнях на всіх видах зброї і десять років перебував у збірній команді Польщі. За свою довгу спортивну кар'єру він дев'ять разів ставав чемпіоном Польщі у фехтуванні на різних видах зброї. Тадеуш Фрідріх виступав на чотирьох чемпіонатах Європи і у двох із них здобув бронзові медалі у командних змаганнях (Льєж – 1930 р., Варшава – 1934 р.).

Ще одним фехтувальником, який репрезентував Львів на Олімпійських іграх, був Антоній Франц (Берлін, 1936 р.). Львівська фехтувальна школа вже в ті часи доводила усьому спортивному світові свій високий рівень.

Львів стає місцем проведення багатьох турнірів для фехтувальників різного ступеня спортивної майстерності. Відбувалися міжнародні матчеві зустрічі за участю найсильніших фехтувальників, чемпіонати Польщі, першості спортивних клубів та навчальних закладів, змагання для фехтувальників-початківців. Так у 1927 році відбувся міжнародний матч Польща – Румунія. 1932 у Львові відбувся чемпіонат Польщі серед військовослужбовців. Під час цих змагань вперше був знятий документальний кінофільм, присвячений фехтуванню. Впроваджуються щорічні змагання „Перший крок у фехтуванні”, де пробують сили молоді спортсмени з Кадетського Корпусу №1, „Сокола – Матері”, „Львівського клубу фехтування” та інших фехтувальних осередків. Для більшості з них це справді були перші в житті змагання, до яких уважно приглядалися тренери, керівники фехтувальних секцій, шукаючи перспективних спортсменів.

Антоній Франц,
учасник Олімпійських
ігор 1936 р.

Тадеуш Фрідріх,
призер Олімпійських
ігор 1928 та 1932 рр.

Від 1933 року фехтування почали активно культивувати у спортивному товаристві LKS „Погонь” (“Рогоп”). Тренером секції фехтування працював відомий у Львові фахівець фехтування Ян Манковський. Члени цього фехтувального осередку успішно виступали на студентських змаганнях, турнірах „Перший крок у фехтування”, займали призові місця на міських та національних чемпіонатах.

Поступово розвивалися і невеликі фехтувальні секції у краю. Відкривається секція фехтування у стрийському відділі SKS „Погонь”. У місті Снятині активізується секція фехтування у спортивному гуртку „Орел”, що існував при місцевій гімназії імені Фр. Карпінського.

Софія Краковська, член команди м. Львова на чемпіонаті Польщі 1933 р.

Фехтувальні організації діяли не лише у Галичині, але і на інших територіях Західної України. Окремі фехтувальні осередки працювали з 1920 по 1940 рік на території Закарпаття: в Ужгороді, Мукачеві, Берегові. Хоча відомості про офіційні турніри відсутні, відомими фехтувальниками Закарпатті вважалися Дердь Вірані, Бейла Добровольські, Ференц Герц, Іштван Кретович, Дюла Молнар, Андор Новак, Ендре Родгоні, Лементе Сокаль з Ужгорода та Янош Фрід, Гротика Фрід, Ласло Берштейн з Мукачева.

3.1.2. ФЕХТУВАННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ТІЛОВИХОВНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ

Однією з характерних рис спортивного руху Галичини до 1939 року було розмежування тіловиховних товариств краю за національною ознакою. У зв'язку з цим спортивні контакти між польськими та українськими товариствами були обмежені. До того ж вони мали різні можливості для розвитку. Якщо польські гімнастичні спортивні товариства користувалися помітною підтримкою місцевої влади та щедрими внесками багатих меценатів, то українським товариствам доводилося постійно долати спротив польської адміністрації. Провідники українського спортивного руху високо цінували фехтування, вбачаючи у цьому виді фізичних вправ важливий засіб підготовки до національно-визвольної боротьби та патріотичного виховання і завжди намагалися його культивувати, незважаючи на фінансові труднощі, перепони з боку влади.

Після I Сірової війни „секція шерму” українського товариства „Сокол–Батько” відновлюється у 1925 році. Цю подію висвітлює Степан Гайдучок у статті „Шерм у нас”, що була надрукована в газеті „Діло” за 6 квітня 1926 року: „Завдяки професорові Зимакові вдалося в 1925 році зорганізувати при „Сокол–Батьку” першу повоєнну науку шерму”.

З 11 жовтня 1924 року почав діяти відділ українського „Сокола” у м. Коломию. Від самого початку його діяльності запроваджуються заняття з фехтування під керівництвом Петра Франка (сина І. Франка). Весною 1925 року при коломийському „Соколі” з'являються ще дві групи фехтувальників. Навчання в них проходять настільки успішно, що вже через кілька місяців професор Петро Франко зміг підготувати учнів до показового виступу і провести змагання з фехтування.

У студентському спорті фехтування було представлено шермовою секцією Українського Студентського Спортивного Клубу.

Поступово в українському спорті робляться спроби запровадити для українських спортсменів певні вимоги до всебічного фізичного розвитку, нормативи, які б стимулювали до занять з фізичного самовдосконалення українське населення Галичини. Так, у квітні 1935 року Український Спортивний Союз (У.С.К.) видає перелік вимог на Відзнаку Фізичної Справності (В.Ф.С.). Розробка таких нормативів – результат великого досвіду проведень УСС у проведенні реальної спортивної роботи з багатьох спортивних дисциплін і значне досягнення наукової спортивної думки в українському галицькому фізичному вихованні. У вимоги В.Ф.С. входили нормативи з легкої атлетики, лижних гонок та ще декілька популярних видів спорту. Претендент на Відзнаку Фізичної Справності мусив з кожної групи запропонованих вправ вибрати по одній, і показати результат, який би задовольняв вказані вимоги. Серед запропонованих вправ для вибору вказується і „проба шерму” – перевірка навичок у спортивному фехтуванні. Ось як виглядали подані вимоги до цієї вправи.

IV Група б) проба шерму. Як і в дужанні має виказати технічні вмінності і засади боротьби. Шерм триває щонайменше 5 минут (мужчини) і 4 минути (жінки)” [60].

Запровадження „проби шерму” до вимог до В.Ф.С. свідчить про визнання проводом УСС фехтування як одного з найкорисніших видів фізичних вправ, а також відображає досить високу популярність цього виду спорту.

У вимогах на В.Ф.С. вказується також і вік людей, які допускалися до виконання даної вправи. Для фехтування ці вікові межі окреслювалися так: чоловіки з 17 до 50 років, жінки з 19 до 50 років.

На початку 1938 року фехтування у Львові починає культивувати прославлене в історії українського спорту товариство „Україна”, головою якого був на той час інженер Омелян Шепарович. Він невтомно пропагував фехтування у середовищі українських спортсменів і був добре теоретично і практично підготований за європейським зразком. Саме йому секція фехтування завдячує своєю появою.

Приблизно у цей самий час з’являється фехтування і в Карпатському Лещатарському Клубі (КЛК). Основною метою діяльності цього клубу був розвиток лижного спорту, але поступово у КЛК починають займатися і іншими спортивними дисциплінами, у тому числі і фехтуванням.

У вересні 1939 року завершується довосний період розвитку фехтування в Західній Україні. Після приєднання Західної України до УРСР львівські фехтувальники вдало виступали на радянських фехтувальних турнірах, перемагаючи відомих майстрів із Москви, Ленінграда, Харкова, Мінська, Риги.

Успіхи львівських спортсменів пояснюються високим рівнем розвитку фехтування Західній Україні у довосний період, адже львівяни мали можливість брати участь у міжнародних турнірах і переймати досвід провідних майстрів фехтування світу, вчитися у закордонних фахівців, а фехтування вцілому в Західній Україні було органічною частиною тодішнього європейського спортивного руху.

3.2. ФЕХТУВАННЯ В УРСР (1922–1952 рр.)

3.2.1. БОРОТЬБА ЗА ВИЗНАННЯ ТА УТВЕРДЖЕННЯ ФЕХТУВАННЯ ЯК ВИДУ СПОРТУ

Після входження України до складу СРСР розпочався новий період розвитку фехтування. У роки Громадянської війни фехтування було включено до програми Всевобучу, головним завданням якої була підготовка резервів для Червоної армії. На початку 20-х років апологетами пролеткульту фехтування було проголошено буржуазним видом спорту, чужою для трудового народу забавою аристократів. Пізніше воно зазнало мілітарного впливу, і широко використовувався як засіб масової військової підготовки населення. До програми спортивних змагань був включений прикладний вид – фехтування на гвинтівках з еластичним багнетом.

З політичних причин радянські спортсмени були вилучені з міжнародного спортивного руху і тому фехтування в УРСР розвивалося ізольовано від інших країн світу.

У 20–30-х роках ХХ ст. формуються організаційні структури, які здійснюють керівництво розвитком фізкультури і спорту в Україні. 1923 року створюється державний керівний орган – Вища рада фізичної культури України, яка у 1936 році реорганізована в Комітет у справах фізичної культури і спорту при Раді народних комісарів УРСР. Громадськими органами, які здійснювали керівництво розвитком спортивного фехтування в Україні являлися Секція фехтування і рукопашного бою УРСР та республіканські ради добровільних спортивних товариств. Слід зауважити, що республіканські спортивні керівні органи були жорстко підпорядковані всесоюзним органам і їх самостійність у прийнятті рішень була обмеженою. Спорт у СРСР користувався підтримкою держави, а безкоштовність та доступність занять фехтуванням для всіх верств суспільства були важливими чинниками розвитку масовості фехтування.

1928 року фехтувальники УРСР взяли участь у Всесоюзній Спартакіаді в Москві, де посіли третє загальнокомандне місце. Команда Української РСР разом з командами Москви та Ленінграда змагалася у категорії А, а решта збірних команд республік – у категорії В. У змаганнях брало участь 167 учасників з 13 республік.

1929 року вперше були проведені змагання на першість України. Призові місця у змаганнях на рапірах та шаблях зайняли А. Юркевич, О.Карабанов та В. Голобородько – всі вихованці секції фехтування при Будинку фізкультури у Харкові, де заняття проводив титулований фехтувальник і викладач ще дореволюційних часів Петро Антонович Заковорот. У 1930 році П. Заковорот стає викладачем Харківського інституту фізкультури, а з 1934 року очолює кафедру фехтування та рукопашного бою цього навчального закладу. П. А. Заковорот по праву вважається одним із засновників вітчизняної школи фехтування, адже він виховав цілу плеяду видатних спортсменів і тренерів, котрі підняли

престиж радянського фехтування у повоєнний період до світових вершин. До цієї когорти відносяться: В. Андрієвський, В. Аркадьєв, І. Манаєнко, В. Сергєєв, К. Сиротенко та інші.

1932 року у Харкові вийшов у світ навчальний посібник з фехтування українською мовою, автором якого був один з найстаріших вчителів В. Житков. Це видання було першим офіційним україномовним навчальним посібником з фехтування.

Велике значення для популяризації та розвитку фехтування мало включення у 1931 році нормативів з фехтування в комплекс ГПО та створення у 1935 році Єдиної всесоюзної спортивної класифікації.

У 1935 році у місті Харкові відбувся перший Чемпіонат України. У змаганнях рапіристів перше місце виборов 65-річний П. А. Заковорот. Чемпіоном з фехтування на шаблях та багнетах став учень Заковорота Сергєєв. У фехтуванні на рапірах серед жінок переможницею стала харків'янка Дуброва.

У 1935 році у Харкові була відкрита перша дитяча секція фехтування при новозбудованому палаці піонерів.

З 1937 року на заводі „Металіст” у Ворошиловграді розпочав роботу цех спортивних металовиробів, де виготовляли фехтувальну зброю. Після війни робота цеху була відновлена, а у 1948 році виробництво було розширене і модернізоване. Виробництво фехтувального інвентарю було налагоджене також у Запоріжжі.

1939 року на базі Харківського інституту фізичної культури були проведені двомісячні курси інструкторів фехтування, на яких пройшли підготовку 150 інструкторів з різних міст Радянського Союзу. У 1940 році вийшла програма з фехтування та рукопашного бою для спортивних секцій та колективів фізкультури.

Петро Заковорот проводить заняття з фехтування у Харківському технікумі фізкультури

Наприкінці 30–х років суттєво зростає масовість занять фехтуванням. Якщо у 1938 році в УРСР було 387 фехтувальників, то у 1940 році їх кількість зросла до кількох тисяч. Однак, особлива увага приділялася рукопашному бою, у програму змагань з якого входили бої на багнетах та подолання смуги перешкод.

Являючись елементами командно–адміністративної системи управління, спортивні організації СРСР, у тому числі й українські, повинні були виконувати держані плани зі збільшення числа членів спортивних секцій, кількості підготовлених спортсменів–розрядників, майстрів спорту тощо. Невиконання плану тягнуло за собою гостру критику, а інколи і адміністративні санкції.

У цей період формується система регулярних змагань. 1935 року у Харкові відбувся перший Чемпіонат України. У змаганнях рапіристів перше місце виборов 65–річний Петро Заковорот. Чемпіоном з фехтування на шаблях та багнетах став учень Заковорота Василь Сергеев, а у фехтуванні на рапірах серед жінок – харків'янка Дуброва.

1936 року у Києві відбулася міжнародна матчева зустріч збірної команди міста з турецькими фехтувальниками, у якій перемогли гості. За команду Києва виступали В. Сергеев, Г. Люстін, П. Станіс та К. Лисинський.

Чемпіонат УРСР 1938 року з фехтування відбувся у Запоріжжі. Кияни Купленський В. І. та Черкун М. П. стали переможцями у змаганнях на шаблях та багнетах. Серед рапіристів перше місце виборов харків'янин В. Андрієвський, а в жіночих змаганнях на рапірах – теж харків'янка В. Дедюліна.

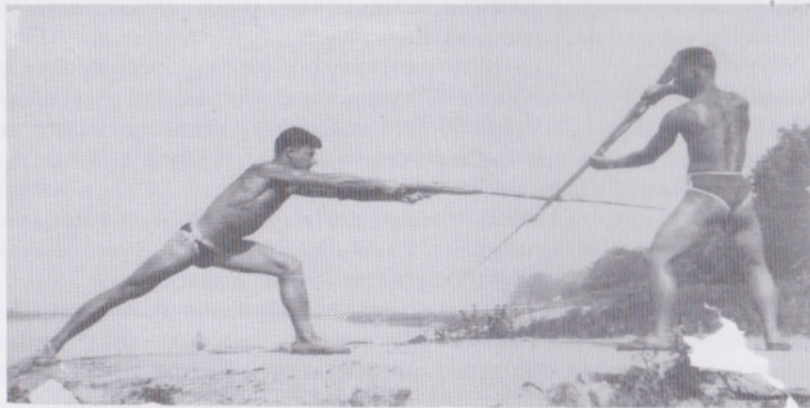
У наступному 1939 році чемпіоном України з фехтування на шаблях та багнетах став новий завідувач кафедри фехтування Харківського інституту фізкультури Костянтин Расовський. В. Дедюліна повторила свій успіх 1938 року, а 19–річний фехтувальник А. Станіс став першим у змаганнях з фехтування на рапірах.

Після приєднання Західної України до УРСР важливу роль у українському фехтуванні почали відігравати спортсмени Львова. На Чемпіонаті України 1940 року, що проходив у Дніпропетровську, за участю 134 фехтувальників з 9 областей та 3 міст (96 чоловіків та 38 жінок), вихованець львівської школи фехтування В. Лабендзієвський переміг у змаганнях фехтувальників–шпажистів. Він же виявився найсильнішим у змаганнях шаблістів, а у фіналі змагань на рапірах поступився лише діючому чемпіону УРСР А. Станісу. У жіночому турнірі на рапірах найсильнішою виявилася львів'янка Г. Озіміна, а на шаблях – харківська спортсменка Р. Притуліна.

Успішним був виступ українських фехтувальників у Чемпіонаті СРСР 1940 року, який відбувався у Харкові. Львів'янин В. Лабендзієвський переміг у змаганнях з фехтування на шпагах, а його земляк З. Кантор у цьому ж виді зброї посів друге місце. Харків'янин К. Расовський виборов третє місце у триборстві. Вдало виступали і українські жінки–фехтувальниці: у фехтуванні на рапірах львів'янки Г. Озіміна і Р. Гінзбург посіли відповідно друге і третє місце, а у фехтуванні на шаблях харківська спортсменка Р. Притуліна виборола третє місце.

За результатами Чемпіонату СРСР дванадцятьом фехтувальникам України було присвоєно звання майстрів спорту СРСР.

Напередодні війни, з 17 по 20 червня 1941 року на Всесоюзній сільськогосподарській виставці у Москві, при великій кількості глядачів відбулися змагання з фехтування, серед команд Москви, Києва, Львова, Харкові, Риги і Талліна. Переможцями змагань стали фехтувальники команди Львова, чим підтвердили високий рівень розвитку фехтування у Західній Україні у довоєний період.

Вадим Андрієвський. Фехтування на гвинтівках з еластичним багнетом

Під час Другої Світової війни фехтування на багнетах та рукопашний бій широко використовувалися для підготовки бійців та резерву Червоної армії. До цієї роботи було залучено багато українських фахівців з фехтування.

3.2.2. РОЗВИТОК ФЕХТУВАННЯ У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ ТА ВИХІД НА МІЖНАРОДНУ СПОРТИВНУ АРЕНУ

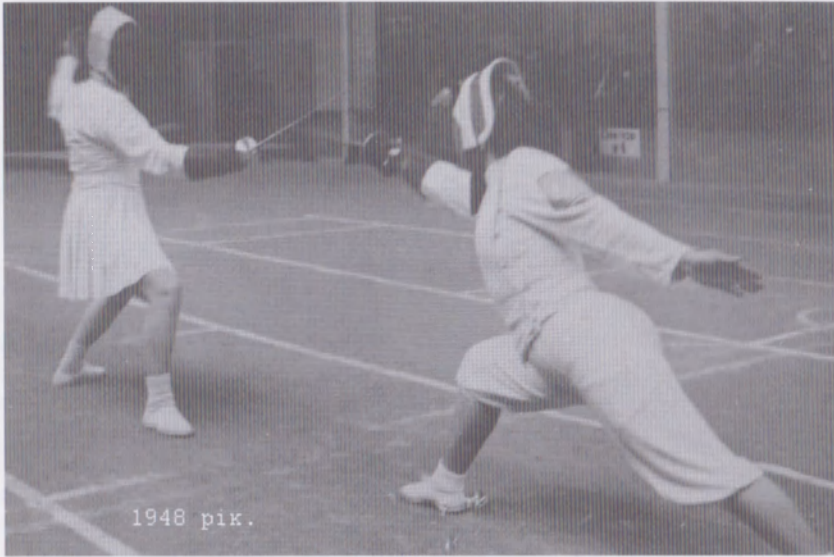
Перший повоєнний чемпіонат України відбувся влітку 1945 року. Усі перші місця посіли представники Києва, незважаючи на конкуренцію з боку досвідчених харківських фехтувальників. Чемпіоном у змаганнях з фехтування на рапірах став М. Черкун, на шаблях – М. Піменов, на багнетах – К. Чернишенко, на рапірах серед жінок – І. Міз'як. Загальнокомандну першість здобули фехтувальники Києва.

Того ж року у Львові проводився Чемпіонат СРСР, де львів'янин І. Комаров виборов друге місце у фехтуванні на рапірах. Вадим Андрієвський, виступаючи за команду Москви, здобув бронзову медаль у фехтуванні на шаблях.

У перші повоєнні роки відновлюється інфраструктура фехтування в УРСР та зростає його масовість. Секції фехтування відкриваються у загальноосвітніх школах, на великих підприємствах, у вищих та середніх спеціальних навчальних закладах, будинках культури тощо. Відновили роботу Комітет у справах фізичної культури і спорту УРСР та республіканська секція фехтування і рукопашного бою, головою якої був А. Лавейко.

Чемпіонами України 1946 року стали: І. Комаров (рапіра, м. Львів), М. Піменов (шабля, м. Київ), К. Чернишенко (багнет, м. Київ), М. Андрійчук (рапіра жіноча, м. Київ). На Чемпіонаті СРСР, що проходив у Києві, І. Комаров зі Львова виборов перше місце у змаганнях шаблестів та друге – у змаганнях шпажистів. По завершенню чемпіоната у Києві, вперше у повоєнний час відбувся навчально-тренувальний збір та нарада провідних тренерів з фехтування. Впродовж 1946 року 11 українських фехтувальників отримали звання майстрів спорту СРСР, а П. Заковороту присвоєно почесне звання заслуженого майстра спорту СРСР.

У 1946 році відкривається Львівський державний інститут фізичної культури та створюється кафедра фехтування. З перших днів кафедру очолив відомий спортсмен і фахівець фехтування Вадим Олексійович Андрієвський. Одночасно він був деканом, організовував перший набір студентів, брав активну участь у становленні єдиного в Західній Україні спеціалізованого вищого навчального закладу. Викладацьку роботу Вадим Олексійович поєднував з удосконаленням спортивної майстерності. Проявив неабияку силу волі і характер, щоб відновитися після важких поранень, отриманих на війні, повернути втрачені навички у фехтуванні. Поряд з ним викладачами кафедри працюють відомі фехтувальники 40–50-х років Іван Комаров та Аполлінарія Плеханова.

Поєдинок на рапірах серед жінок (1948 р.)

З ім'ям В. Андріївського тісно пов'язані досягнення українського фехтування у повоєнний період. Його основні зусилля були спрямовані на пошук і підготовку обдарованої молоді. У 1949 році він організовує роботу дитячої групи, у якій під його керівництвом пройшли вишкіл відомі у майбутньому майстри фехтування та тренери: Євген Череповський, Юрій Перженцев, Клавдій Ядловський, Євген Рюмін, Едуард Сладков, Верджинія Іцкевич та інші.

Перші студенти та випускники кафедри стали відомими в СРСР спортсменами, тренерами та науковцями: Марія Худоярова–Андрієвська, Володимир Келлер, Геннадій Ісаков, Євген Воїнов, Володимир Орлов.

*Перший випуск спеціалізації фехтування ЛДФК. Зліва направо:
Ісаков Г. В., Глушеня Г. С., Корсаков О. М., Келлер В. С.,
Худоярова М. П., Воїнов С. І.*

Чемпіонат України 1947 року пройшов за явної переваги львівських фехтувальників. Іван Комаров виборов перші місця в особистих змаганнях на рапірах, шпагах та шаблях, а львівянка Аполінарія Плеханова перемогла у жіночих змаганнях. Чемпіоном України з фехтування на багнетах став О. Масальський з міста Сталіно (Донецьк).

На чемпіонаті СРСР 1947 року львів'янин І. Комаров виграє перше місце у змаганнях з фехтування на рапірах, а В. Андрієвський стає бронзовим призером в особистих змаганнях на шаблях. У командних змаганнях українські фехтувальники стають чемпіонами СРСР у фехтуванні на шаблях та бронзовими призерами – у фехтуванні на рапірах серед чоловіків. За результатами чемпіонату команда Української РСР здобула друге загальнокомандне місце, поступившись лише команді м. Москви.

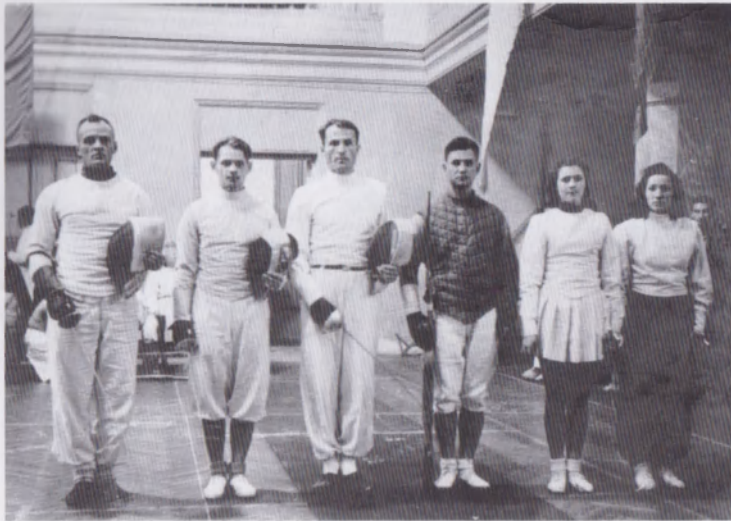
Вадим Андрієвський – чемпіон СРСР з фехтування на шаблях 1948 р.

У 1948 році чемпіоном України у змаганнях з фехтування на рапірах вперше став київський спортсмен Ю. Уралов, а на шаблях – його земляк Є.Холод. Представник Дніпропетровська І. Козлов став переможцем у фехтуванні на шпагах, а О. Васальський зі Сталіно – на багнетах. Аполлінарія Плеханова зі Львова вдруге стала чемпіонкою України у фехтуванні на рапірах серед жінок.

На чемпіонаті СРСР 1948 року перемогу у змаганнях шаблестів здобув Вадим Андрієвський. Він піднявся на першу сходинку п'єдесталу пошани після важкого поранення та наполегливої роботи з відновлення фізичного стану і фехтувальної майстерності.

Чемпіонами України 1949 року стали кияни Ю. Уралов на рапірах та Є. Холод, крім того Ю. Уралов виграв змагання з фехтування на багнетах. Перше місце у фехтуванні на шпагах посів І. Комаров, а у жіночих змаганнях – А. Плеханова.

На чемпіонаті СРСР 1949 року в особистих змаганнях з фехтування на рапірах серед чоловіків Ю. Уралов посів третє місце. У командних змаганнях фехтувальники України посіли другі місця у фехтуванні на шаблях і рапірах серед чоловіків та жінок і за результатами чемпіонату вибороли третє загальнокомандне місце.

Команда м. Львова, чемпіони України 1950 р. (Андрієвський В., Колесніков В., Ізотенко А., Євтушенко В, Андрієвська М.)

1950 року на чемпіонаті України львівські спортсмени перемогли у трьох видах зброї: В. Андрієвський у змаганнях на шпагах, І. Комаров – у змаганнях на рапірах серед чоловіків, А. Плеханова – у змаганнях на рапірах серед жінок. Киянин Ю. Уралов переміг у фехтуванні на шаблях, а у фехтуванні на карабінах з еластичним багнетом – І. Доронін з Ворошилограда.

На чемпіонаті України з фехтування 1951 року відомий львівський фехтувальник І. Комаров здобув перемогу у двох видах зброї: рапірі і шаблі. У змаганнях з фехтування на шпагах переможцем став киянин М. Черкун, а у фехтуванні на багнетах – його земляк К. Чернишенко. Серед жінок вперше перемогу здобула київська фехтувальниця Л. Жукова.

Під час чемпіонату СРСР 1951 року І. Комаров посів друге місце в особистих змаганнях з фехтування серед чоловіків, а його землячка А. Плеханова – третє місце серед жінок. В командних змаганнях фехтувальники України посіли другі місця у фехтуванні на шпагах і шаблях та у фехтуванні на рапірах серед жінок, третє місце – у фехтуванні на рапірах серед чоловіків. У загальнокомандному заліку фехтувальники України здобули третє місце.

Найсильніші рапіристки СРСР 40–50-х років: А. Понамарьова та А. Плеханова

У 40–50-ті роки в Україні активно проводяться заходи з популяризації та масового залучення до занять фехтуванням дітей та молоді. Це призвело до значного зростання кількості осіб, що займалися цим видом спорту. Так, з 1947 по 1952 рік кількість спортсменів у секціях фехтування України зросла з 2335 чоловік до 5300 осіб. Особливістю цього періоду є значне розширення географії фехтування, його культивують в усіх областях УРСР, нерідко навіть у невеликих містах.

Зростання масовості фехтування вимагало відповідного матеріального та кадрового забезпечення. Саме нестачу інвентарю та кваліфікованих тренерських кадрів місцеві фехтувальні осередки найчастіше називали серед основних проблем, які стримували розвиток фехтування на місцях. У 1952 році в Україні працювало близько 60-ти штатних тренерів. Велику роботу виконували також громадські інструктори з фехтування.

У 1951 та 1952 році в УРСР відбулися навчально-методичні збори тренерів. Покращується матеріально-технічна база фехтування. Окрім спортивних залів, облаштовувались відкриті майданчики для фехтування, де відбувалися тренування та змагання.

1952 року була проведена першість Української СРСР з фехтування, у яких значно зросла кількість учасників – 18 команд і 178 осіб. Перше місце у змаганнях з фехтування на рапірах серед чоловіків посів львів'янин В. Колесніков, серед жінок – киянка Л. Жукова. Чемпіоном України у фехтуванні на шаблях став Б. Гонтар з Харкова, на шпагах – М. Черкун з Києва, на багнетах – В. Отт з Ворошиловграда. Командну першість виборота збірної Києва.

Успішно виступила юнацька команда України на всесоюзних змаганнях. 1951 та 1952 року вона здобувала I місце та отримала перехідний приз Всесоюзно-

го комітету у справах фізичної культури та спорту. Львів'янин Є. Череповський став переможцем першості СРСР серед юнаків у фехтуванні на шаблях.

Вперше в УРСР у 1952 році була проведена особисто–командна першість серед жінок, що пройшла у м. Львові. У змаганнях узяли участь 12 збірних команд областей України.

Чемпіонат СРСР 1952 року відбувався у Києві. Чемпіоном в особистих змаганнях на рапірах серед чоловіків став киянин Ю. Уралов, а бронзовим призером став львів'янин І. Комаров. А. Плеханова посіла друге місце у змаганнях на рапірах серед жінок, а М. Худоярова–Андрієвська стала третьою.

Найсильніші фехтувальники України – Ю. Уралов, І. Комаров, А. Плеханова та М. Худоярова–Андрієвська увійшли в збірну команду Радянського Союзу, яка вперше взяла участь в Олімпійських іграх.

На початку 50–х років завершилась ізоляція радянських спортсменів від міжнародного спортивного руху, розпочалася підготовка до XV Олімпійських Ігор. У середовищі тренерів провадилася дискусія щодо шляхів розвитку фехтування. Тренери–«новатори», які недооцінювали роль технічної підготовки, пропагували модернізацію класичної техніки фехтування, формували думку про досконалість радянської школи фехтування і критикували тренерів–«класиків», серед яких був і В. Андрієвський, за надмірну увагу до оволодіння технікою різноманітних бойових дій. У листопаді 1951 року в Москві та травні 1952 року в Будапешті відбулись спільні тренування та товариські зустрічі радянських і угорських фехтувальників. Вадим Андрієвський був серед тренерів, які готували наших спортсменів і ретельно вивчали роботу угорських колег. Тренування та змагання з угорськими спортсменами виявили суттєві відмінності в підходах до побудови тенувального процесу, використання основних засобів і методів підготовки фехтувальників. І ці відмінності були не на користь нашої системи підготовки. Нищівні поразки від угорських спортсменів у всіх видах зброї та провальний виступ на Олімпійських Іграх у Хельсинки, де жоден зі спортсменів не потрапив до фінальної частини змагань, показали безпідставність амбіцій щодо «передової радянської школи фехтування», яку тренери–«новатори» поспішили назвати найкращою у світу. Прийшов час переосмислення сутності фехтування як одноборства та усвідомлення того, що тільки на основі синтезу фізичної, технічної, тактичної і психологічної підготовки та виховання індивідуальних особливостей спортсменів можна досягти вершин майстерності й розраховувати на успіх на фехтувальних доріжках.

Список використаної літератури

1. 100 найвідоміших українців. – М. : Вече, К. : Орфей, 2002. – 592 с.
2. Анохін А. Второй гимнастический праздник Киев. Учеб. Окр. // Красота и сила. – К. – 1913. – № 3. – С. 10.
3. Анохін А. Гимнастический вечер Польського Гимнастического Общества 5-го марта 1913 года // Красота и сила. – К. – 1913. – № 6. – С. 14.
4. Анохін А. К. Задачи школьной гимнастики // Красота и сила. – К. – 1913. – № 3. – С.3.
5. Аркас М. Історія України – Русі / Микола Аркас. – Краків, 1912. – 424 с.
6. Белова Елена. Фехтование в СССР: Ретросп. аннот. указ. Литературы (1917–1972 гг.) / Е. Д. Белова. – Минск : Респ. науч. метод. б-ка по физ. культуре, 1976. – 150 с.
7. Бертон Ричард. Книга мечей [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.flibusta.net/b/218217>
8. Блаватский, Владимир Дмитриевич. Очерки военного дела в античных государствах Северного Причерноморья/Владимир Блаватский. М., Изд – во Акад. Наук ССР, 1954. – 162 с.
9. Боберський І. Забави і гри рухові / Іван Боберський. – Львів, 1904. – 31 с.
10. Боберський І. Українське сокільство (1894 – 1939) / Іван Боберський. – Л.: Накладом „Сокола – Батька”, 1939. – 16 с.
11. Боднар Я. Б. Теоретичні та методичні засади фізичного виховання молоді Галичини кінця ХІХ – початку ХХ століття (до 1939 року) : Дис. канд. наук з фіз. Виховання і спорту: 24.00.02. – Т., 2002. – 181 с.
12. Бойко Ігор. Історичний розвиток шкільних програм із фізичної культури в Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ століття // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : Зб. наук. праць Волинського університету ім. Л. Українки. – Луцьк. – 2008. – Т. 1. – С. 3–6.
13. Боксо – фехтовальный кружок при Киевском Политехническом Институте // Красота и сила. – К. – 1913. – № 2. – 15 января. – С. 13.
14. Большая олимпийская энциклопедия / [Д. С. Бокал и др.]. – М. : Эксмо, 2008. – 592 с. – (Большая современная энциклопедия).
15. Бондарь А. С. Теория и практика физического воспитания гимназистов на Слобожанщине во второй половине ХІХ – начале ХХ вв.: Дис. канд. наук з фіз. Виховання і спорту: 24.00.02 / ХГАФК. – Х., 2006. – 191 с.
16. Брикуля Л. Фізична культура в житті жінки на різних етапах розвитку суспільства // Молода спортивна наука України : Зб. наук. стат. – Львів. – 2001. – Вин. 5. – Т.1. – С. 25–27.
17. Бусол В. А. Історичні витoki та сучасний стан розвитку фехтування на Україні/ Матеріали всеукраїнської наукової конференції присвяченої 50-річчю ЛДЦФК „Освіта в галузі фізичної культури: стан, проблеми, перспективи: Ч.1. – Львів. – 1996. – С.73 – 77.

18. Бусол В. Посединок думки і волі / Василь Бусол // Олімпійська арена. – К. – 2012. – № 11. – С. 39–41.
19. Бусол В. А. З історії розвитку фехтування на Галичині / В. Бусол, О. Ганіна // Фізична культура, спорт та здоров'я : Зб. наук. робіт. – Харків, 1997. – с 295–256.
20. Бутовський А. Д. Собрание сочинений в 4 т. / Алексей Бутовский. – Т. 3. К. – «Олимпийская литература». – 2010. – С.197.
21. Бутовський Олексій. Вибрані твори. Упорядники В. В. Драга, М. Д. Зубалій, друге видання, переробл. і допов. : – К. : ВАТ «Поліграфкнига», 2007. – 288 с. з іл.
22. В Кадетском корпусе // Красота и сила. – 1913. – № 10. – С. 12.
23. В.С.Л. Около фехтования // Спорт и игры. – К. – 1913. – № 4. – С. 5.
24. Вальвиль Александр. Рассуждение об искусстве владеть шпагою.– Санкт-Петербург, 1817; Ритм, 2007 – 96 с.: ил.
25. Вацеба О. Нариси з історії західно – українського спортивного руху / Оксана Вацеба. – Івано – Франківськ : Лілея–НВ, 1997. – 232 с.
26. Вебель, Ляхов. Севастопольское военное фехтовально – гимнастическое общество // Сокол. – 1912–13. – № 3. – С. 58–60.
27. Веленский А. Искусство фехтования / А. Веленский. – Ростов на Дону: Феникс, 2006. – 160 с. – (Все про sport).
28. Вербицький Віталій. Діяльність „потішного” руху на території Одеського навчального округу та його значення у розвитку шкільного фізичного виховання // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : Зб. наук. праць Волинського університету ім. Л. Українки. – Луцьк. – 2008. – Т. 1. – С. 9– 13.
29. Винничук О . Історико – педагогічні аспекти розвитку фізичної культури / Винничук О. – Т. : Астон, 2001, – 404 с.
30. Відейко Михайло. Україна: від Антів до Русі / Михайло Відейко. – К.: Кріон. – 2009. – 240 с.
31. Відейко Михайло. Україна: від Трипілля до Антів / Михайло Відейко. – К.: Кріон. – 2009. – 280 с.
32. „Вісті з Запорожя”. – 1911. – 30 мая.
33. Войско Древней Руси. http://ru.wikipedia.org/wiki/Армия_Древней_Руси.
34. Войтишек О. Измаил // Соколь. – М. – 1910. – № 4–5. – С. 132–133.
35. Волошин Анатолій. На олімпійській хвилі / Волошин А. – К.: „МП Леся”, 2008.–448 с.
36. Вондрачек О. К вопросу о физическом воспитании и о преподавании гимнастики в школах // Сокол. – М. – 1911. –№ 7. – С. 173–174.
37. Воробйов Руслан. Вплив духовної спадщини на розвиток і становлення національної системи оздоровлення та фізичної культури в Україні / Воробйов Р., Пристанський В., Пристанська Т. // Молода спортивна наука України : Зб. наук. праць з галузі фіз. культури та спорту. – Вип. 8. – Л. – 2004. – Т. 4. – С. 66–69.

38. Гайдучок С. Вплив фізичного виховання на вдачу нашої молоді / Степан Гайдучок. – Л., 1938. – 12 с.
39. Гимнастическое общество „Русский Соколь” в Кисеве в 1910 году. – К. – 1911. – 44 с.
40. Гонзатко. Киев // Соколь. – М. – 1911. – № 4–5. – С. 86.
41. Горук С. На соколиних крилах / Сень Горук. – Л., 1926.
42. „Готові”. – 1934. – 12 листопада.
43. „Готові”. – 1934. – 14 травня.
44. „Готові”. – 1934. – 22 жовтня.
45. „Готові”. – 1935. – 13 травня.
46. „Готові”. – 1935. – 14 лютого.
47. Грицак Ярослав. Нарис історії України. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://history.franko.lviv.ua/gryc_content.htm
48. Деделюк Н. Традиції фізичного виховання в Київській Русі // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : Зб. наук. пр. – Луцьк, 2005. – Ч.1.– С. 34 – 37.
49. Деделюк Н. А. Традиції фізичного виховання Київської Русі та їх використання в загальноосвітній школі : Дис. канд. наук з фіз. виховання і спорту: 24.00.02. / ЛДІФК. – Л., 2004. – 232 с.
50. Деделюк Н. Стратегія фізичного виховання дітей та молоді у Київській Русі / Деделюк Н. // Молода спортивна наука України. – Львів. – 2002. – Вип. 6. – Т.1.– С.26–28.
51. Деметер Георгій. Очерки по истории отечественной физической культуры и олимпийского движения / Георгий Деметер. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://readr.ru/georgiy-demeter-ocherki-po-istorii-otechestvennoy-fizicheskoy-kulturi-i-olimpiyskogo-dvigheniya.html>.
52. Довгань М. Ю. Особливості розвитку фізичного виховання на теренах України (з найдавніших часів до кінця 20 століття) / Довгань М. Ю., Каленик Т.О., Машкова С. В., Рускуліс А. Ю.// Вісник Чернігівського державного університету. Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання і спорт. – Чернігів, 2008. – Вип. 55, Т.1. – С 33–39.
53. Долгов Владимир, Савинов Михаил. Храбры древней Руси. Русские дружины в бою. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.flibusta.net/b/240777>. Дружина. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Дружина>
54. Домнин Н. Рубка и прикладное фехтование в коннице. Техника и методика / Н. Домнин. – М – Л. – Гос. изд.отд.воен.лит. – 1927. – 42 с. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.cavalerist.ru/vpv_ks_liter.shtml
55. Енциклопедія олімпійського спорту України. За ред. В. М. Платонова. – К. – Олімпійська література. – 2005. – 464 с.
56. Жарський Е. Основи сокільства / Едвард Жарський. – Львів : Накладом „Сокола – Батька”, 1937, – 32 с.

57. Жарський Е. Основи спортивного тренінгу / Едвард Жарський. – Львів: Вогні, 1931. – 36 с.
58. Жарський Е. Фізичне виховання / Едвард Жарський. – Львів : Накладом „Сокола – Батька” 1937. – 32 с. – (Сокольська біб – ка).
59. Жарський Е. Шермування // Життя і Знання. – 1938. – липень – серпень.
60. Жарський Е. Що таке „фізична культура”? / Едвард Жарський. – Львів : Вид. І. Тиктор, 1938. – 32 с.
61. Житков Анатолий. Меч или сабля: вечный вопрос.[Електронний ресурс] / Анатолий Житков // Ружье, оружие и амуниция. – 1999. – № 6. – Режим доступа: <http://budo-vld.by.ru/cold.shtml?sable>.
62. Жуков Г. К. Воспоминания и размышления / Георгій Жуков. – М. – Изд-во агентства печати „Новости”. – 1969. – С. 30–45.
63. Зайдовий Ю. Историко–політичні та організаційні аспекти формування і розвитку національних олімпійських структур в Україні та країнах Європи. – Л., 2004. – 174 с.
64. „Змаг”. – 1938. – 14 березня.
65. „Змаг”. – 1938. – 20 червня.
66. Золоті сторінки олімпійського спорту України. Під ред. І. Федоренка. – К. : Олімпійська література. – 2000. – 192 с.
67. История физической культуры и спорта: учеб. для студ. ин-тов физ. культуры / под ред. В. В. Столбова. – М. : Физкультура и спорт, 1983. –35 с.
68. История физической культуры и спорта: учеб. для учащихся средних физкультурных учеб. заведений / под ред. В. В. Столбова. – М. : Физкультура и спорт, 1977. –231 с.
69. Історія України /керівник авт. кол. Ю. Зайцев.– Вид 2 – ге, зі змінами. – Л. : Світ, 1998. – 488 с.
70. Кайданович В. Ветераны спорта по фехтованию Украины // Олімпійський спорт і спорт для всіх : IV Між народ. Наук. конгрес. – К., 2000. – С. 252.
71. Канунніков В. Виникнення фізичної культури у стародавню добу (на матеріалах Східної України) // Молода спортивна наука України: Зб. наук. праць у галузі фіз. культури та спорту. – Вип. 8. – Л. –2004. – Т. 4. – С.163–167.
72. Канунников В.Н. История физической культуры и спорта Донбасса (состояние и перспективы исследования) / Канунников В.Н., Шамиголов Р.С // Молодая спортивная наука Донбасса. Материалы научно–практической конференции. – Донецк: ООО «Городская типография № 1», 2002. – С. 304–312.
73. Кастл Эгергон. Школы и мастера фехтования [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.flibusta.net/b/233177>
74. Кащенко Андріан. Оповідання про славне Військо Запорізьке низове / Андріан Кащенко [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://flibusta.net/b/283241>
75. Киев // Красота и сила. – Киев. – 1913. – № 6. – С. 14.
76. Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. Вип. 1. – М.; Л., – Наука. – 1966. – 120 с.

77. Кисельов А. Ф. Витоки, розвиток і досягнення фехтування у Миколаївській області (1887–2008 рр.) / Кисельов А. Ф., Садовський О. В., Грінченко Г. В. // Слобожанський науково–спортивний вісник: [Зб. наук. пр.]. – Х., 2009. – № 2. – С. 169–171.
78. Кисельов А. Ф. Розвиток фехтування на Миколаївщині. Соціологічне дослідження / Кисельов А. Ф., Козир М., Кулаков Ю. // Молода спортивна наука України : Зб. наук. пр. з галузі фізичної культури та спорту. – Л., 2003. – Т.1. – С. 209–210.
79. Ключко В. І. Озброєння та військова справа давнього населення України (5000–900 рр. до Р.Х.) / В.І. Ключко. – К. : АртЕк, 2006. – 336 с.
80. Колчин Б. А. Оружейное дело Древней Руси. [Електронний ресурс] / Борис Колчин // проблемы советской археологии. – М. : Наука, 1978. – Режим доступа: <http://allknives.porod.ru/stat6.htm>
81. Королєва А. П. История фехтования: фехтование в древнем мире и в средние века. Метод. разр. для студ. – М., 1990. – 22 с.
82. Котляр Микола. Нариси воєнного мистецтва Давньої Русі/ М. Ф. Котляр. – К. : Наш час, 1010. – 280 с. – (Сер. „Стратегікон”).
83. Крип’якевич І. З історії давнього українського спорту // Життя і Знання, 1934. – С.114 – 117.
84. Крип’якевич І. Історія України /Крип’якевич І, Терлецький М., Ісаїв П., Дольницький М [та ін.] – Л. : Фенікс, 1991. – 167 с.
85. Крип’якевич І. Історія українського війська/І. Крип’якевич, Б. Гнаткевич. – Л. : видання І. Тиктора, 1936. – 568 с.
86. Кришталь А. Дзвін шпага на площі Ринок/А. Кришталь, Я. Денисов // Галицька брама. – 1996. – № 17. – липень.
87. Кулинский А. Н. Русское холодное оружие военных, морских и гражданских чинов 1800–1817 годов. Определитель / А. Н. Кулинский. – Санкт–Петербург – ТОО „Магик–Пресс”, ЧАИ „Олимп”, Редакция Морского исторического сборника. – 1994. – 187 с. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.reepactor.ru/ARH/PDF/Kyliniskiuy.pdf>
88. Кун Л. Всеобщая история физической культуры и спорта/ пер. с венгер. под общ. ред. В. В. Столбова. – М. : Радуга, 1982. – 399 с.
89. Кухтій А. О. Організаційні основи розвитку фізкультурно–спортивного руху в Україні впродовж ХХ століття : Дис. . канд. наук. з фіз. виховання і спорту : 24.00.02. / ЛДІФК. – Л., 2002. – 214 с.
90. Лаврівський В. Устав гімнастичного товариства „Сокол” і устав союзу сокільських товариств гімнастичних/ зладив В. Лаврівський. – Львів, 1893. – 18 с.
91. Лайле Томас. Меч. Большая иллюстрированная энциклопедия / пер. С нем. / – М. – : „Омега”. – 2011. – 232 с.
92. Лесгафт П. Ф. Собрание сочинений. М. – 1953. – Т. 3. – С.
93. Лях–Породько Олексій. Сокільський гімнастичний рух у російській імперії наприкінці ХІХ – початку ХХ століття (на матеріалі територій сучасної

- України) / Олексій Лях–Породько : Дис. . канд. наук по фіз. вихованню і спорту: (24.00.02). / НУФВСУ. – К., 2010ю – 204 с.
94. Лях–Породько Олексій. Сокільський гімнастичний рух у Російській імперії наприкінці XIX – початку XX століття (на матеріалі території сучасної України). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. наук з фіз. к. і сп. – К., 2011. – 21 с.
  95. Мельник Б. Меч / Б. Мельник // Львівський історичний музей. Наукові записки. – Випуск 1. – Л. – 1993. – С. 95–105.
  96. Мельник Е. Роль и специфика информационного обеспечения управления фехтования в новых социально–экономических условиях // Студент, наука і спорт у третьому тисячолітті : Зб. матеріалів IV Між нар. наук. конф. Студентів. – К., 2005. – С. 230–232.
  97. Мелюкова А. И. Вооружение скифов. М., Наука, 1964. – 91 с.
  98. Мигович В. Військово–фізичне виховання сарматів // Молода спортивна наука України. – Львів. – 2002. – Вип. 6. – Т.1.– С. 81–84.
  99. Мигович В. Фізичне виховання кіммерійців // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : Зб. наук, праць. – Луцьк, 2002. – Т. 1. – С. 46–48.
  100. Мигович В. Фізичне виховання кочових племен //Теорія і методика фіз. вих. і спорту. – 2002. – № 2–3. – С. 138–140.
  101. Мишенев С. В. История европейского фехтования /Сергей Мишенев. – Ростов н/Д: Феникс, 2004. – 208 с.
  102. Моторний М. Григорій Крисс: „Фехтування – моє життя” // Олімпійська арена. – 2007. – № 2. – С. 53–57.
  103. Музей „Арсенал” у Львові. – М., „Союзрекламкультура”, 1990. – 24 с.
  104. Навроцький–Делятин. Вернім до традицій / Навроцький–Делятин // Змаг. – Львів, 1938. – 14 березня.
  105. Навчання до бою на шаблях / пер. сотник Горшковський/ Вид. секції по військовим справам УНР.
  106. Николаев Александр Николаевич. Развитие физического воспитания в военно–учебных заведениях России во второй половине XIX века. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/razvitie-fizicheskogo-vospitaniya-v-voenno-uchebnykh-zavedeniyakh-rossii-vo-vtoroi-pолоvine->
  107. Нога Олександр. Світ львівського спорту 1900 – 1939. Спортдосягнення, товариства, архітектура, вбрання, мистецтво. / Олександр Нога. – НВФ „Українські технології”. – Львів, 2004. – 784 с.
  108. Обучение рубке и уколам. Пособіе для офицеровъ Главной фехтовально – гимнастической школы. Составиль А. И. Грековъ. – С–Петербургъ – Женская Тип. Т–ва „Печ. Станка”. – 1912 г.
  109. Окопний А. М. Фізичне виховання в спадщині українських педагогів (друга Пол. XIX – перша Пол. XX ст.) : Дис. . канд. Наук з фіз. виховання і спорту. – Л., 2001. – 199 с.

110. Окшотт Эварт. Археология оружия. От бронзового века до эпохи Ренессанса [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.llibusta.net/b/232399>
111. Олейник Н. А. История физической культуры и спорта на Харьковщине. (Люди. Годы. Факты. 1874–1950 гг.) / Н. А. Олейник, Ю. И. Грот. – Х. : ХДАФК, 2002.
112. Оливова Вера. Люди и игры: У истоков современного спорта (пер. с чешского) – М.: ФиС, 1985.
113. Олійник М. О. Фізичне виховання стародавніх народів Східної Європи у контексті сучасних поглядів / Олшник М. О., Бондаренко Т. О., Зайцев В. П. // Теорія та методика фізичного виховання. – № 10. – 2007. – С. 13–18.
114. Ольховский В.С., Храпунов И.Н. Крымская Скифия.– Симферополь: Таврия, 1990. – 129 с.
115. Основы сокольства / уложив : Е. Ж – Львів: Сокіл – Батько, 1935.
116. Пельменев В.К., Конесва Е.В. История физической культуры: Учебное пособие. – Калининград: Изд-во КГУ, 2000. – 186 с.
117. По поводу фехтования на гимнастическом празднике средне-учебных заведений // Спорт и игры. – К. – 1913. – № 4. – С. 5.
118. Повесть временных лет. (Прозаический перевод на современный русский язык). Публикуется в переводе Д.С.Лихачева. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.hrono.info/dokum/1000dok/povest1.php> Дата обращения: 22.03.2012.
119. Польское Гимнастическое общество // Красота и сила. – К. – 1913. – № 2. – С. 13.
120. Праздник спорта в Киеве // Русский спорт. – № 20. – 1914. – С. 20.
121. Приступа С. В., Тимчак Я. В., Мазур Л. О. Зміст і форми військово-фізичної підготовки в Україні (з найдавніших часів до XVIII ст.) // Традиції фізичної культури в Україні: Зб. наук. статей. – К. :ІЗМН. – 1997. – С. 35–44.
122. Приступа Є. Н. Традиції української національної фізичної культури/Є. Н. Приступа, В. С. Пилат. – Л. : Троян, 1991. – Ч.1. – 104 с.
123. Приступа Є. Н., Мазур Л. О., Тимчак Я. В. Особливості військово-фізичного виховання в Україні за даними літописів// Тези Всеукраїнської науково-практичної конференції „Роль фізичної культури в здоровому способі життя”. – Ч.1. – Львів. – С. 66–67.
124. Приходько Анна. Практическая деятельность В. К. Крамаренко в области физического воспитания и спорта в досоветский период // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : Зб. наук. праць Волинського університету ім. Л. Українки. – Луцьк. – 2008. – Т. 1. – С. 99–104.
125. Приходько Г. І. Організаційні форми і засоби фізичного виховання студентської молоді у вищих навчальних закладах України у дорадянський період // Физическое воспитание и спорт в высших учебных заведениях: Сб. ст. IV Междунар. Науч. Конф. – Х.; Белгород; Красноярск, 2008. – С. 97–98.
126. Приходько Г. І. Становлення фізичного виховання та спорту у вищих навчальних закладах України: історико-педагогічний аспект // Вісник

- Чернігівського державного університету. Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання і спорт. – Чернігів, 2008. – Вип. 55. – Т. 1. – С. 25–28.
127. Пропагандный спортивный праздник в Киеве // Русский спорт. – № 17. – 1914. – С. 5.
128. Свобода. – 1908. – 10 вересня.
129. Сергеев В. Сабля пела в его руке. Годы и судьбы: [история соревнований по фехтованию на кубок им. П. А. Заковорота] // Советский спорт. – 1983. – 5 июня.
130. Скворцов А. Е. О формировании отечественной фехтовальной школы / А. Скворцов // Теория и практика физ. культуры, 1978. – № 1. – С. 64–65.
131. Скворцов А. Е. Развитие спортивного фехтования в России / А. Скворцов // Теория и практика физ. культуры, 1981. – № 10. – С. 52–53.
132. «Сокіл–Батько» Спортивно–руханкове товариство у Львові. Альманах 1894–1994. – Львів. – РВО «Основа» – 1996. – 268 с.
133. „Сокільські вісті”. – 1928. – квітень.
134. „Сокільські вісті”. – 1928. – квітень.
135. „Сокільські вісті”. – 1933. – березень – квітень.
136. „Сокільські вісті”. – 1934. – червень.
137. „Сокол” – календар на р. 1897/ зладив В. Лаврівський. – Львів : накладом автора, 1896. – 78 с.
138. Состязания в спортивном кружке студентов университета св. Владимира // Красота и сила. – 1913. – № 6. – С. 12.
139. „Спорт”. – 1925. – 26 червня.
140. „Спорт”. – 1926. – 23 травня.
141. „Спорт”. – 1936. – 17 жовтня.
142. „Спорт”. – 1936. – 20 березня.
143. Спортивный ежегодник 1941–1945. Соревнования, победители, результаты, рекорды. – М. – Физкультура и спорт. – 1947. – С. 157–162.
144. Спортивный кружок студентов Университета Св. Владимира // Красота и сила. – 1913. – № 10. – С. 14.
145. „Спортові вісті”. – 1931. – 12 квітня.
146. „Спортові вісті”. – 1931. – 27 квітня.
147. Справка о работе физкультурных организаций Украинской ССР за 1954 г. – Центральный державний архів вищих органів влади та управління України. – ф. 5090, оп. 1, спр. 606, арк. 46.
148. Сравнительная таблица основных показателей развития физкультуры и спорта в Украинской ССР за 1947–1958 гг. – Центральный державний архів вищих органів влади та управління України. – ф. 5090, оп. 1, спр. 1317, 22 арк.
149. Степанюк С. І. Історико–соціальні аспекти розвитку студентського руху в Україні : Дис. . канд. наук з физ. вих. і спорту : 24.00.02. – Л., 2003. – 260 с.
150. Столбов В. История физической культуры : учебник для студ. пед. ин–тов. – М. : Просвещение, 1989. – 288 с.

151. Строевой устав кавалерии Советской армии. Министерство обороны Союза ССР. – М.– Военное издательство Министерства обороны Союза ССР. – 1953. – С. 57–82. [Электронный ресурс] Режим доступа: http://www.cavalerist.ru/vpv_ks_books.shtml
152. Строевой устав конницы РККА. Народный Комиссариат Обороны Союза ССР. – М. Государственное Военное Издательство Наркомата Обороны Союза ССР. – 1939. – С. 47–69. [Электронный ресурс] Режим доступа: http://www.cavalerist.ru/vpv_ks_books.shtml
153. Строков Леонід. Петро Заковорот / Леонід Строков. – К. – „Здоров'я” . – 1972. – 81 с.
154. Субтельний О. Україна : Історія. / пер. з англ. Ю. Швечуло ; вст. ст. С. Кульчицького. – К. : Либідь, 1991. – 512 с.
155. Суд общества офицеров и дуэль в войсках Российской армии (действующее законодательство со всеми комментариями). Настольная книга для офицеров всех родов оружия / Составил военный следователь Петербургского военного округа полковник П.А.Швейковский. – Санкт–Петербург.: Изд. В.Березовского, 1898. — 176 с.
156. Тараторин В. В. История боевого фехтования: Развитие тактики ближнего боя от древности до начала XIX ст. – OCR Палек, 1998.
157. Твардовський О. СТ „Україна” – ціла епоха // Спортивне товариство „Україна” (Львів): до 80 – річчя заснування : альманах/ ред. кол. Й.Лось [та інші]. – Л. : Світ, 1991.
158. Тимчак Я. В. Джерела військово–фізичного виховання українців (з найдавніших часів до кінця XIII ст.) // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції присвяченої 50–річчю ЛДІФК „ Освіта в галузі фізичної культури : стан, проблеми, перспективи”. Ч.1. – Львів. – 1996. – С. 69–72.
159. Тимчак Ярослав. Військово–фізична підготовка в козацьких школах// Матеріали першої Всеукраїнської наукової конференції аспірантів галузі фізична культура і спорт „Молода спортивна наука України”. – Львів : ЛДІФК, 1997. – С. 13–17.
160. Тимчак Ярослав. Військово–фізична підготовка в Україні (IX–XVIII ст.) . Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. наук з фіз.к. і сп. – Луцьк. – 1998. – 16 с.
161. Тинченко Ярослав. Офіцерський корпус армії УНР (1917–1921). Кн. II / Ярослав Тинченко. – К. – „Темпора”. – 2011.
162. Тоїчкін Д. Козацька шабля XVII – XVIII ст. : історико–зброєзнавче дослідження / Інститут історії України НАН України. – К. : ВД „Стилос”, 2007. – 368 с., іл.
163. Третяк А. М. Система фізичного виховання запорізьких козаків// Педагогіка, психологія та медико–біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Зб. наук. пр./ за ред С. С. Єрмакова. – Х.; Донецьк., 2004. – № 18.– С. 31–37.

164. Трофим'як Б. Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з початку 30-х років XIX ст. до 1939 р.) / Трофим'як Б. – К. : ІЗМН, 1997. – 424 с.
165. Тышлер Д. А. Скрестим клинки / Давид Тышлер. – Физкультура и спорт. – М. – 1959. – 48 с.
166. Тышлер Д., Мовшович А. Искусство сценического фехтования / Давид Тышлер, Александр Мошович. – М. – СпортАкадемПресс. – 2004. – 272 с.
167. Ужгород вперше приймав чемпіонат України з фехтування серед дорослих. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://dypamouz.at.ua/blog/chempionat_ukrajini_z_fekhtuvannya/2012-01-25-21
168. Фехтование. / Сост. серии – Штейнах В. Л. /М. : Олимпия Пресс, 2005. – 152 с. – (Краткая энциклопедия спорта).
169. Фехтование. Програма для спортивних шкіл молодіж і шкіл вищого спортивного майстерства. – М. – 1971. – 64 с.
170. Фехтование. Программа для детско-юношеских спортивных школ (комплексных и специализированных). – М. – 1972. – 60 с.
171. Фехтование. Справочник / сост. : В. Базаревич. – М. – ФиС. – 1975. – 231 с.
172. Фехтование. Учебник для ин. Физкультуры под общ. ред. В. А. Аркадьева. – М. : ФиС. – 1959. – 485 с.
173. Фехтование: Учебник для ин – тов физ. культуры/ – под ред. К. Т. Булочко. – М.: Фзкультура и Спорт, 1967. – 431 с.
174. Фехтование: Учебник для ин – тов физ. культуры/ под ред. Д. А Тышлера. – М. : Физкультура и Спорт, 1978. – 332 с.
175. Фігурний Юрій. Історичні витоки українського козацтва: Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військове мистецтво в українознавчому вимірі. – К. : Видавничий дім „Стилос”, 2004. – 308 с.
176. Франко Т. Історія і теорія руханки. – Коломия – Львів: Накладом „Сокола – Батька”, 1923. – 200 с.
177. Франко Т. Розвій руханки серед українців. – Львів, 1925. – 16 с.
178. Хазанов Анатолий. Очерки военного дела сарматов/ Анатолий Хазанов. М., Наука, 1971.
179. В. М. Харьков // Красота и сила. – № 6. – С. 23.
180. Хаттон Альфред. Меч сквозь столетия. Искусство владения оружием [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.flibusta.net/b/218223>
181. Хаттон Альфред. Холодное оружие Европы [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.flibusta.net/b/233269>Ходоровский Б. Европа против остального мира [Фехтование] // Олімпійська арена. – 2002. – № 4. – С. 46–47.
182. Холодное оружие Древней Руси. [Электронный ресурс] Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Холодное_оружие_Древней_Руси.
183. Цьось А. В., Завацький В. І. Про систему фізичного вдосконалення запорізьких козаків// Традиції фізичної культури в Україні. : Зб. наук. статей. – К. : – ІЗМН. – 1997. – С. 44–62.

184. Цьось А. Особливості виникнення фізичного виховання на території України в епоху кам'яного віку // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я сучасному суспільстві : 36. наук. праць. – Луцьк, 1999. – С. 73–86.
185. Цьось А. Розвиток фізичного виховання на території України// Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : 36. наук. пр. – Луцьк, 2005. – С. 97–103.
186. Цьось А. Фізичне виховання кочових племен// Наук. записки Тернопільського держ. пед. ун-ту; Тернопіль, 2002. – № 7. – С. 8–12.
187. Цьось А. Фізичне виховання населення Північного Причорномор'я (VII ст. до н. е. – II ст. н.е.) // Науковий вісник ВДУ: Фізична культура і спорт. – Луцьк, 2000. – Т.4. – С. 3–9.
188. Цьось А. Фізичне виховання стародавніх слов'ян // Концепція розвитку галузі фізичного виховання і спорту в Україні: 36. наук. праць. – Рівне, 1999. – С. 327–341.
189. Черниговская гимназия // Красота и сила. – 1913. – № 12. – С. 7.
190. Чеховська Л. Я. Історичні аспекти розвитку фізичної культури. – Л., 2005. – 145 с.
191. Чиж Ю. Мос життя – фехтування / Юрій Чиж. – К. – „Ніка-Прінт”. – 2010. – 160 с.
192. Шанин Юрий. От эллинов до наших дней / Юрий Шанин. – М., Фізкультура і спорт. – 1975. – 143 с.
193. Шахненко В. І. Формування здоров'я дітей і підлітків в історії вітчизняної педагогіки з найдавшших часів до ХХ ст. // Педагогіка, психологія, та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: наук. моногр./за ред. С. Єрмакова.–Х., 2008. –№ 7. – С. 150–156.
194. Э.А.Б. Краткое историческое исследование фехтования // Красота и сила. – К. – 1913. – № 2. – С. 6–7.
195. Энциклопедия олимпийского спорта: в 5 т. – Т 5/ под общ. ред. В. Н. Платонова. – К. : Олімп. л-ра. – 2004. – С. 24.
196. Энциклопедический словарь по физической культуре и спорту. – М. – «Фізкультура і спорт». – 1963. – Т. 3. – С. 211–212.
197. Югринов Павел. Малая энциклопедия холодного оружия / Павел Югринов. – М. : Центрполиграф, 2010. – 271 с.
198. Яковенко Наталія. Нарис історії України. З найдавніших часів до кінця ХVІІІ ст. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://history.franko.lviv.ua/yak_content.htm
199. Яремко І. 100 років львівського олімпізму / Іван Яремко. – Л. – „Триада плюс”. – 2011. – 336 с.
200. Barbasetti Luigi. Das Sabelfechten./ Barbasetti Luigi.–Verlag der allgemeinen Sport-Zeitung. – Wien. – 1899. – 170 s.
201. Blue boy/ Зі спорту. Шерм у нас //„Діло”. – 1926. – Ч.75, 6 квітня. – С. 4.
202. Czajkowski Zbigniew. Przemiany w szermierce, cwiczeniach i pracy fechtistrza od czasow sredniowiecza do XX wieku / Zbigniew Czajkowski.– Tryb dostępu : www.mat-fencing.com/cmsv/./Przemiany%20w%20szermierce.doc
203. www.mat-fencing.com/cmsv/./Przemiany%20w%20szermierce.doc

204. Czajkowski Zbigniew. Szermierka w dawnej Polsce / Zbigniew Czajkowski. – Tryb dostępu : http://www.fencer.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=9&Itemid=15&lang=pl_PL
205. Czajkowski Zbigniew. Teoria i metodyka współczesnej szermierki. – Wydawnictwo “Sport i turystyka”, Poznań, 1966. – 331 s
206. Czajkowski Zbigniew. Zarys dziejow szermierki w Europie / Zbigniew Czajkowski. – Tryb dostępu: http://www.fencer.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=8&Itemid=15&lang=pl_PL
207. Die Geschichte des OFV. <http://www.oefv.com/new/index.php?page=298>
208. Durski A. Szkoła szermierki siecznej /Durski – Lwów, 1879 –Tryb dostępu http://www.arma.lh.pl/zrodla/traktaty/pdf/szkola_szermierki_siecznej_a_durski_1879.pdf
209. Fechtakademie. – Lemberg. – 21 Juni 1899.
210. Friedtych mistrzem Polski we florecie // Gazeta Lwowska. – 1933. – № 99. – S. 3.
211. Hertleb, Z. Szabla polska. Jej rozwój historyczno – techniczny. Lwów, Zak. Nar.im. Ossolińskiego, 1926.
212. Jubileusz Lwowskiego Klubu Szermierzy //“Sport” Wrsedowy organ polskich Związkow sportowych. – Lwów, 1922. – 1 czerwca.– str 192.
213. Kpt. Segda mistrzem Polski w szermierce // Gazeta Lwowska. – 1933. – № 94. – S. 10.
214. Krajowy turniej szermierzy. Program. – Lwów. – 16 kwietnia 1899. – 2 s.
215. Kurs gier i zabaw w Skolem //„Pszewodnik gimnastyczny”. – Lwów, 1910. – nr. 9.
216. Laskownicki Stanislaw. Szpada, hagnet, lancet/ Laskownicki Stanislaw, – Ossolineum, Wrocław, 1970.– s. 70–88.
217. Łuczak M. Scermierka w Polsce w latach 1945 – 1989 / Maciej Łuczak. – Poznań, 2002. – Tryb dostępu: <http://www.wbc.poznan.pl/Content/2364/index.html#ftn.IDAMD0PH>
218. Lw. Klub Szermierzy //Słowo Polskie. – Lwów. – 1913. – № 436. – S. 18.
219. Lwowski Klub Szermierzy // Gazeta Lwowska. – Lwów. – 1933. – N 16. – S. 3.
220. Lwowski Klub Szermierzy //“Sport” Wrsedowy organ polskich Związkow sportowych. – Lwów, 1922. – 9 ezerwca – str. 211.
221. Mankowski Włodzimierz. Szermierka na szable./ Mankowski Włodzimierz. – Wydawnictwo zakładu narodowego imenia Ossolinskich. – Lwów. – 1929.
222. Nowe parady w szermierce klasycznej // “Sport” Wrsedowy organ polskich Związkow sportowych. – Lwów, 1922. – 28 kwitnia.
223. “Pogon” Lwowski klub sportowy. Sprawodanie wydzialu za rok 1937.
224. Polkie Swiasek Szermierzy . – Tryb dostępu : <http://www.pzszerm.pl/>
225. Programme de l’academi d’escrime. – Leopolis. – 3 mars 1900.
226. “Sokół – Macierz”, Polske Towarzystwo Gimnastyczne. Sprawozdanie, Lwów, 1907.– str. 45.
227. “Sokół – Macierz”, Polske Towarzystwo Gimnastyczne. Sprawozdanie, Lwów, 1908.
228. “Sokół – Macierz”, Polske Towarzystwo Gimnastyczne. Sprawozdanie, Lwów, 1909.
229. Szermierka w upadku //„Pszewodnik gimnastyczny”. – Lwów, 1882. – luty.– str. 16.
230. Szermierka //“Sport” Wrsedowy organ polskich Związkow sportowych. – Lwów, 1927. – 2 marca.– str. 48.

231. Szernierka //“Sport” Wrsedowy organ polskich Związków sportowych. – Lwów, 1927. – 6 kwitnia.
  232. Szremierka // Gazeta Lwowska. – 1933. – № 89. – S. 10.
  233. Towarzystwo Zabaw Ruchowych. Sprawozdanie zarządu za rok 1913–Lwow. – S. 20–21.
  234. Wynike Eliminacyj szermierzcyh //Gazeta Lwowska. – 1933. – № 95. – S. 10.
  235. Z szermierki //“Sport” Ilustrowany tygodnik. – Krakow – Lwow, 1914. – 9 maja.– str. 14.
  236. Zaborniak Stanislaw. Kultura fizyczna ludności ukraińskiej na ziemiach polskich (1868 – 1939). – Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, – Rzeszow, 2007. – 547 s.
  237. Zaborniak Stanislaw. Z dziejów LKS “Pogon” Lwow. Rodzina Kucharów (1880 – 1975) / Stanislaw Zaborniak . – Rzesów, 2009. – 103 s.
  238. Zablocki Wojciech. Ciecica prawdziwa sabla / Wojciech Zablocki. – Warszawa. – “Sport i turystyka”. – 1989. – 114 s.
  239. Zawody szermirze // Gazeta Lwowska. – 1933. – № 96. – S. 10.
  240. Zulynski Tadeusz. Ruch miesniowy i wpływ jego na zdrowie człowieka //„Pszewodnik gimnastyczny”. – Lwow, 1882. – lipec.– str. 50.
  241. Zytny J. Krotki zarys szermierki na szable podług systemu włoskiego / Józef Zytny. – Wydanie drugie, ilustr. – Lwow, 1908. – 52 s.
-

**Надруковано
за фінансової підтримки
НОК України**

Підписано до друку 06.12.2013. Формат 64x90 1/16.
Папір офсетний 70 гр/м². Гарнітура «Times».
Ум.друк.арк. 4,625. Наклад 300 пр.
Зам. № 2013/12/03-1 від 03.12.2013 р.
ТОВ «Літера Графік»
01133, м. Київ, вул. І. Кудрі 38-А, оф. 23, тел. 496-37-42
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до реєстра видавців ДК № 2353 від 23.11.2005 р.